

GRAMATYKA POLSKA (WIĘKSZA)

NAPISAŁ

PROF. KAZIMIERZ ZIMOWSKI

WYDANIE VIII
POPRAWIONE I UZUPEŁNIONE
ZASTOSOWANE DO NAJNOWSZEJ PISOWNI.

KRAKÓW.

NAKŁADEM KSIĘGARNI K. WOJNARA. — WŁ. MARJA SKULSKA.

1920.

4055144

GRAMATYKA POLSKA

(WIĘKSZA)

NAPISAŁ

KAZIMIERZ ZIMOWSKI

WYDANIE VIII

POPRAWIONE I UZUPEŁNIONE.

1000182575

KRAKÓW.

KŁADEM KSIĘG. K. WOJNARA. — WŁ. MARJA SKULSKA.

1920.

A. 14 345

GRAMATYKA

POLSKA

(WIKSZA)

PRAWA AUTORSKIE ZASTRZEŻONE.

KAZIMIERZ SZYMOWSKI

WYDANIE VIII

WYDAWCA I DROBODRUKARZ

BIBLIOTEKA

UMCS

LUBLIN

724/4

K. 714/58/6

DRUKARNIA ZWIĄZKOWA W KRAKOWIE, MIKOŁAJSKA 13
POD ZARZĄDEM JÓZEFA DZIUBANOWSKIEGO.

I. O zdaniu pojedynczem.

Pojęcie zdania.

§ 1. Pomyśl co o uczniu — o siostrze — o ptaku — o psie — o stole — o ławce!

Wypowiedz to, coś pomyślał o uczniu — o siostrze i t. d.

(Uczeń pisze. Siostra czyta głośno. Mały ptak latał w ogrodzie. Pies szczeka. Stół jest drewniany. Ławka stoi koło pieca).

To są zdania. Ażeby było zdanie, należy naprzód o jakimś przedmiocie pomyśleć, a potem tę myśl wyrazić słowami lub napisać.

Dwa lub więcej wyrazów, zawierających myśl zrozumiałą, wypowiedzianą słowami lub napisaną, zowiemy **z d a n i e m**.

§ 2. *Pytania i ćwiczenia piśmienne*: Jak powstaje zdanie? Czy dwa wyrazy n. p. uczeń, drzewo — tworzą zdanie? Kiedy 2 lub więcej wyrazów tworzą zdanie? Co nazywamy zdaniem? Czy sama myśl jest zdaniem? Ułóż i napisz zdanie z wyrazów: brat — iść; kot — miauczeć; stółek — stać; kwiatek — kwitnąć; rzeka — głęboka; dziecko — płakać. Powiedz zdanie z dwóch, trzech i więcej wyrazów! Napisać 5 zdań!

Podmiot.

§ 3. Rolnik orze. Pies szczeka. Drzewo jest wysokie.

O kim jest mowa w I zdaniu? o czym w II? i w III zdaniu?

Wyrazy: rolnik, pies, drzewo — są w tych zdaniach podmiotami.

Taki wyraz w zdaniu, który oznacza osobę, zwierzę lub rzecz, o których jest mowa, nazywa się podmiotem.

Pytania: Który wyraz w zdaniu nazywa się podmiotem? Jak się nazywa wyraz w zdaniu, który oznacza osobę, zwierzę lub rzecz, o których jest mowa?

§ 4. Kto orze? — rolnik.

Co szczeka? — pies.

Co jest wysokie? — drzewo.

O podmiot pytamy się słowem: kto? lub co?

Gdy podmiot oznacza osobę, pytamy się słowem „kto”? — gdy zwierzę lub rzecz — słowem „co“?

§ 5. Pytania: Co nazywamy podmiotem? Jak się pytamy o podmiot? Wyszukać podmiot w zdaniach: Uczeń pisze. Ryba pływa w wodzie. Stół stoi w klasie, Ptak śpiewa na drzewie. — Kiedy się pytamy o podmiot słowem „kto“? a kiedy „co“?

Orzeczenie.

§ 6. Co robi (czyni) rolnik? (lub: co się mówi czyli orzeka o rolniku?) — orze.

Co robi pies? (Co się orzeka o psie?) — szczeka.

Co się mówi o drzewie? — jest wysokie.

Wyrazy: orze, szczeka, wysokie — oznaczają to, co się mówi czyli orzeka o podmiocie — są to orzeczenia.

§ 7. Pytania: Co nazywamy orzeczeniem? Jak się pytamy o orzeczenie? Wyszukać orzeczenie w zdaniach: Ludzie idą. Gołębie latają w powietrzu? Tablica jest czarna. Dzieci uczą się pilnie.

Napisać 5 zdań, podkreślając przedmioty raz, a orzeczenia 2 razy!

Które są najważniejsze części zdania?

Łącznik.

§ 8. Niekiedy podmiot łączy się z orzeczeniem za pomocą łącznika: jest, są, był-a o, byli, będzie, będą — n. p. Bóg jest miłosierny. Nóż był ostry. Brat będzie żołnierzem. Oni będą pisali.

Zdanie pojedyncze proste.

§ 9. Brat pisze. Drzewo kwitnie. Ona gotuje. Ptasek jest mały.

Wyszukaj w powyższych zdaniach podmiot! orzeczenie!

Takie zdanie, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego, nazywa się zdaniem pojedynczym prostym.

Pytania: Które zdanie nazywa się pojedynczym, prostym? Z czego składa się zdanie pojedyncze proste? Ile podmiotów i orzeczeń może być w zdaniu pojedynczym prostym?

Zdanie pojedyncze rozwinięte.

§ 10. Zdanie proste: Brat pisze — można rozszerzyć czyli rozwinąć przez dodanie wyrazów n. p. mój, mały, atrament, na zeszytcie.

Stąd będzie dłuższe zdanie:

Mój mały brat pisze atramentem na zeszytcie.

Wyrazy: mój, mały — służą do określenia podmiotu „brat“ — wyrazy: atramentem — na zeszytcie — służą do określenia orzeczenia: pisze.

Wyrazy te nazywamy określnikami. Takie zdanie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze określniki, nazywa się zdaniem pojedynczym rozwiniętym.

§ 11. Pytania: Kiedy jest zdanie pojedyncze rozwinięte? Do czego służą określniki w zdaniu?

Oznacz określniki w zdaniach: Ojciec poszedł do miasta do roboty. Widziałem dzisiaj mnóstwo gołębi w rynku.

Rozwiń zdania proste: Samochód pędzi. Atrament jest czarny. Żołnierze walczyli.

Zdania twierdzące, przeczące, pytające i nakazujące.

§ 12 1. Dziecię szanuje rodziców.

2. Złe dziecię nie szanuje rodziców.

3. Czy dziecię szanuje rodziców!

4. Niech dziecię szanuje rodziców!

5. Oby dziecię szanowało rodziców!

Zdanie 1. wyraża twierdzenie, jest więc twierdzące.

Zdanie 2. wyraża przeczenie, jest więc przeczące.

Zdanie 3. wyraża pytanie, jest więc pytające.

Zdanie 4 i 5. wyraża nakaz i życzenie, jest nakazujące (wołające).

§ 13. Pytania: Jaki znak kładzie się po zdaniu twierdzącym? przeczącym? pytającym? nakazującym?

Zamień zdania twierdzące na pytające: Brat był w mieście. Koń uciekł ze stajni. Chłopcy bawili się w ogrodzie. Zegar bił dwunastą godzinę.

II. Głosownia.

§ 14. Wyrazy. Policz wyrazy w następujących zdaniach. Brat czyta książeczkę. Siostra szyje. Koń ciągnie wóz. (Uczeń: brat — czyta — i t. d.)

Zdania składają się z wyrazów.

§ 15. Sylaby (zgłoski, części wyrazów).

Wymów powoli każdy z powyższych wyrazów! (Brat czy-ta książeczkę. Siostra szy-je. Koń ciągnie wóz).

Części wyrazów nazywają się sylabami.

Sylaby nazywają się także zgłoskami.

§ 16. Są wyrazy, które mają tylko jedną sylabę, n. p. brat, koń, wóz, brać, dać, wór, wódz.

Wyrazów jednozgłoskowych nie można dzielić.

Policz, ile sylab jest w wyrazach: czyta, książeczką, uczennica, kościółek, okienko, jabłka, krakowiacy.

§ 17. Ćwiczenia piśmienne: Podziel na sylaby następujące wyrazy: oj-ciec, mat-ka, ze-gar-ki, o kna, pil-na, i-giel-ką, rącz-ka, go-łąb kiem, mą-dry, wol-ny, pisz-cie, sza-bła, o-błok, po-ezja, Eu-ropa.

§ 18. Głoski. Sylaby składają się z poszczególnych brzmień czyli głosek.

W wyrazach: uczeń pisze — głoski są:

u-cz-e-ń pi-sz-e.

Głoski są brzmienia na poszczególne znaki.

Znak wygłoszony nazywa się głoską.

Głoska napisana jest literą.

W języku polskim mamy 46 głosek:

a, ą, b, bi, c, ci, cz, ć, d, dz, dź, dż, e, ę, f, fi, g, gi, h, ch, i, j, k, ki, l, ł, m, n, ń, o, ó, p, pi, r, rz, s, sz, ś, t, u, w, wi, y, z, ź, ż.

§ 19. Pytania: Czy głoska a litera znaczy to samo? Wymów jaką głoskę! Napisz jaką literę? Czy każdą głoskę można jedną literą napisać?

Napisz 6 głosek, a każdą po 2 litery!

Ile liter a ile głosek jest w następujących wyrazach: Słońce zachodzi, ludzie wciąż orzą, skowronek śpiewa na chwałę Bożą.

§ 20. Samogłoski.

Niektóre głoski dadzą się łatwo wymówić, bo do tego wystarcza samo otwarcie ust i wydobywanie głosu, n. p. i, u, e, o, y.

Takie głoski, do wymówienia których wystarcza samo otwarcie ust i wydanie głosu, nazywają się samogłoskami.

Samogłosek jest 9.

Te są: i, u, o, a, e, ą, ę, ó, y.

§ 21. Samogłoski: i, e — nazywają się miękkie, bo się miękko wymawiają;

ą, ę — nazywają się nosowe, bo wygłaszają się przez nos;

samogłoska „o z kreską“ (ó) nazywa się „ó pochylone“.

„Ó pochylone“ czyta się jak „u“ (miód, wór słój, bób, lód, u nóg, mrówka, głóg, wróg).

§ 22. Pytania i ćwiczenia:

Które głoski nazywamy samogłoskami? Ile jest samogłosek? Wylicz je! Jakie samogłoski rozróżniamy?

W danych wyrazach pochylić „o“ (ó) lub pochylone zmienić na czyste:

noże, powrozy, rowy, wieczory, pszczoły, ołowiu, roje, boje, sokoły, szkoły, woły.

krówka, szkołka, ról, mórż, wód, słój, rób, robótka, stój, gnój, róg, próg, stóg, zrób!

§ 23. Spółgłoski.

Chcąc wymówić: b, c, k — nie wystarczy otworzyć usta i wydać głos, jak przy samogłoskach, lecz trzeba użyć do pomocy narzędzi mownych n. p. przy „b” — warg, przy „c” — zębów, przy „k” — gardła.

Takie głoski, do wymówienia których trzeba użyć (oprócz otwarcia ust i wydobywania głosu) poszczególnych narzędzi mownych, nazywają się spółgłoskami.

Spółgłoskę samą trudno wymówić, a łatwo dopiero w połączeniu (wspólnie) ze samogłoską, n. p. b (be), k (ka), r (er) i t. d.

§ 24. Pytania: Które głoski nazywają się samogłoskami? Ile jest samogłosek? Które głoski nazywają się spółgłoskami? Czy spółgłoski same mogą tworzyć sylaby?

§ 25. Spółgłoski mocne i słabe.

Przy wymawianiu spółgłosek n. p. p, f, k, ch, t — potrzeba mocniejszego natężenia głosu niż przy wymówieniu n. p. b, w, g, h, d. —

Takie spółgłoski, do wymówienia których potrzeba użyć mocnego głosu, nazywają się mocne.

Spółgłoski, do wymówienia których wystarczy słaby głos, nazywają się słabe.

§ 26.

Spółgłoski mocne:

Spółgłoski słabe:

p	b,
f	w,
k, c, cz	g, dz, dż,
ch, ś, sz	h, ź, ż,
t, ć, c	d, dź, dz,
s, ś, sz	z, ź, ż.

§ 27. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:* Powiedz (napisz) 5 wyrazów ze spółgłoskami mocnymi a 5 ze słabymi! Które spółgłoski nazywamy mocnymi, a które słabymi?

Napisać po 2 wyrazy zakończone na każdą spółgłoskę mocną i słabą!

§ 28. *Spółgłoski gardłowe, wargowe, zębowe i płynne:*

Podług narządów mownych, które biorą udział w wygłaszaniu spółgłosek, dzielimy je na:

1. gardłowe (k, g, ch, h)
2. wargowe (p, b, f, w)
3. zębowe (t, d, c, dz, s, z)

§ 29. *Spółgłoski twarde i miękkie:*

Twardemi spółgłoskami zowiemy te, które się wymawiają twardo, i w których nie słyhać żadnego zmiękczenia głosu, n. p. p, b, t, d i t. p.

Jeśli po spółgłoskach twardych następuje samogłoska miękka „e“ (ie) to poprzedzająca ją spółgłoska zmiękcza się, n. p. chł(o)p — chł(o)pi)e; — bó(b) — bo-(bi)e; dru(t) — dru(ci)e; ra(d)a — ra(dzi)e.

Spółgłoski miękkie są te, w których głosie czuć miękkość: ko(ń), ma(ż), koś(ć), gałą(ź).

§ 30. *Przykłady zmiękczenia:*

Twarde p zmiękcza się na p(i): mapa — mapie,

„	b	„	„	„	b(i):	dab — debie,
„	f	„	„	„	fi:	szafa — szafie,
„	w	„	„	„	wi:	rów — rowie,
„	m	„	„	„	mi:	rama — ramie,
„	n	„	„	„	ń (ni):	rana — ranie,
„	r	„	„	„	rz:	wór — worze,
„	ł	„	„	„	l:	miał — mieli,
„	k	„	„	„	c, cz:	rok — roczek, wędka — wędce,
„	g	„	„	„	dz, ż:	noga — nodze, Bóg — Boże,
„	ch	„	„	„	ś, sz:	mech — meszek, mnich — mnisi,
„	h	„	„	„	ż:	Sapieha — Sapieże,
„	t	„	„	„	ć, c:	drut — drucie, powrót — wróce,
„	d	„	„	„	dź, dz:	moda — modzie, ugoda — ugodzę się,
„	s	„	„	„	ś. sz:	kośa — kosi — koszę, nos — w nosi-e,
„	z	„	„	„	ź, ż:	wóz — wozie — wożę, mróz — mrozie — odmrożenie,

— miękka j.

§ 31. *Pytania i ćwiczenia piśmienne*: Napisać po 2 wyrazy na zmiękczenie spółgłosek k, g, ch, t, d, s, z!

Napisać po 2 wyrazy z miękkimi spółgłoskami: ż, ś, sz, rz, sz, ź!

W danych wyrazach zmiękczyć podkreśloną spółgłoskę: ręka, ptak, złoto, męka, plote, kot, sługa, trud, legł, skarga, dwór, miazga, cesać, cicho, śnieg, cienki, chwała.

§ 31. Następujące wyrazy podzielić na zgłoski i wykazać, z czego się każda składa!

Nie pogardzaj ubogimi, gdy jesteś bogaty,
Bo nie czynią nas wielkimi klejnoty i szaty!

—
Oszczędnością i pracą ludzie się bogacą!

—
— A czy znasz ten kraj kochany?
Grody nasze, wsie i łąny,
I ten naród, co swe blizny
Chętnie znosił dla ojczyzny?

O źródłosłowie (temacie), przyrostku (końcówce) i przybrance.

§ 33 W wyrazach: pisać, pisarz, podpis, napisał, pisemnie — powtarza się podobna część wyrazu „pis“ —

W wyrazach: czytać, czytelnik, przeczytał, czytali, czytaj! — powtarza się część „czyta“.

Taka część wyrazu, jak „pis, czyta“, która się powtarza w wyrazach podobnego znaczenia, nazywa się jego źródłosłowem lub tematem.

Tematem w czasownikach: psuć, bić, paść, dzwignąć, cierpieć, bawić, kochać, kupować, jest: psu, bi, pas, dzwign (dzwignę), cierpi(ę), bawi, kocha, kupu (kupowa)

§ 34. Do tematu dodaje się na końcu końcówkę (przyrostek), n. p. źródłosłów „bawi“ — końcówka — ł — lub — sz — stąd: bawił, bawisz.

Temat „kupu” — końcówka „ę” — stąd: kupuję — a po daniu wstawki „j” będzie: kupuję; do kupowa — po dodaniu końcówki „ł” — kupował i t. p.

§ 35. W wyrazach: narysował, umyłem, zakupiła — widzimy prócz tematu i końcówki części wyrazu: na, u, za — które są na początku wyrazu, przed tematem; to są przybranki

§ 36. *Pytania i ćwiczenia piśmienne:*

Co nazywamy tematem (źródłosłowem) w wyrazie? Jak się nazywa ta część wyrazu, która następuje po temacie? Gdzie stoi przybranka?

W danych wyrazach podkreślić 2 razy źródłosłów a raz — końcówkę! Zniknęły, śniegi, spłynęły, lody, rzeka porusza, gładko, wybiegły, wody, unosi, stadko, trawce, krówki, przelotny, zawichrzy, wkradnie, przepadnie.

Akcent w wyrazach.

§ 37. Czytając wyrazy n. p. napisać, przepięknie, niebieski, wojownik, drzewina i t. d. wymawiamy silniej przedostatnią zgłoskę, a więc: *napisać, przepięknie, niebieski, wojownik, drzewina.*

W języku polskim akcent pada zawsze na przedostatnią zgłoskę.

Wyjątek stanowią niektóre wyrazy obce, jak: *muzyka, gramatyka, fabryka, polityka, Ameryka, Afryka, Marja...* i swojskie: *okolica, wogóle, szczegóły.*

§ 38. Pytania: Na którą zgłoskę pada akcent w języku polskim? Które wyrazy stanowią wyjątek?

III. O częściach mowy.

I. Rzeczowniki.

§ 39. Zdania składają się z wyrazów (słów).

Wyrazy dzielimy na grupy czyli części mowy, których jest 9.

Części mowy są:

1. rzeczowniki,	6. przysłówki,
2. zaimki,	7. spójniki,
3. przymiotniki,	8. przyimki,
4. liczebniki,	9. wykrzykniki.
5. czasowniki,	

§ 40. Wyrazy: pan, uczennica, dziecko, — oznaczają nazwę osoby; wyrazy: kot, wrona, cielę — oznaczają nazwę zwierzęcia; wyrazy: stół, szafa, okno — oznaczają nazwę rzeczy.

Wyrazy: które oznaczają nazwę osoby, zwierzęcia lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami.

§ 41. Pytania: Co oznaczają rzeczowniki?

Czem jest szafa? (rzeczą). A czym jest wyraz szafa? (rzeczownikiem). Dlaczego? Które wyrazy nazywamy rzeczownikami? Powiedz kilka rzeczowników, oznaczających nazwę osoby! zwierzęcia! rzeczy! Wyszukaj w ustępie... rzeczowniki!

Napisać po 4 rzeczowniki na oznaczenie nazwy osoby, zwierzęcia i rzeczy!

Podział rzeczowników.

§ 42. Rzeczowniki: brat, ojciec, siostra, dziecko — oznaczają osobę.

Takie rzeczowniki, które oznaczają osobę, nazywają się osobowe.

§ 43. Rzeczowniki: stół, szyba, okno, ptak, kot — oznaczają nazwę zwierzęcia lub rzeczy.

Takie rzeczowniki, które oznaczają nazwę zwierzęcia lub rzeczy, nazywają się rzeczownikami rzeczowymi.

§ 44. Rzeczowniki: uczeń, Zosia, sarna, mucha — oznaczają nazwę istot żyjących.

Rzeczowniki, oznaczające nazwę istot żyjących, nazywają się żywotne.

§ 46. Rzeczowniki: atrament, lampa, pióro — oznaczają nazwę osób nieżyjących; są to rzeczowniki nieżywotne.

§ 46. Rzeczowniki: pan, motyl, głos, gaz, ocet, dym, mgła — oznaczają nazwę osób, zwierząt i rze-

czy, które poznajemy zapomocą jednego z naszych zmysłów; takie rzeczowniki nazywają się zmysłowe.

§ 47. Rzeczowniki: Bóg, duch, anioł, dusza, cnota, pokora, rozum, pilność, waleczność — oznaczają nazwę osób lub rzeczy, które tylko w myśli (zapomocą umysłu) można sobie wyobrazić. (Nie można bowiem widzieć ani słyszeć duszy, cnoty, pokory, bo tylko można widzieć człowieka cnotliwego, pokornego i t. d.).

Takie rzeczowniki nazywają się umysłowe.

§ 48. Rzeczowniki: Sienkiewicz, Kraków, Jan, Amalja, Galicja, Brzezowa, Tatry, morze Czarne, Kruzek (pies) — oznaczają imiona i nazwiska ludzi, miast, krajów, wsi, gór, mór, zwierząt.

Takie rzeczowniki, które oznaczają imiona i nazwy ludzi, miast, krajów, wsi, gór, rzek, mór, zwierząt — nazywają się imionami własnymi.

Imiona własne piszą się dużą literą.

§ 49. Witold jest uczniem. Miecio jest uczniem. Janek jest uczniem.

Wiśła jest rzeką. Raba jest rzeką. San jest rzeką. Wrona jest prakiem. Słowik jest ptakiem. Gołąb jest ptakiem.

Rzeczowniki: uczniem, rzeką, ptakiem — oznaczają stan (zawód) osób, rodzaj i gatunek zwierząt i rzeczy.

Takie rzeczowniki nazywają się pospolite.

§ 50. Są jeszcze rzeczowniki zbiorowe, które oznaczają zbiór osób lub rzeczy — n. p. naród, działy, wojsko, zboże, gromada, tłum, stado, flota i t. p. i jednostkowe, n. p. kamień, hak, stół, drzewo.

§ 51. Pytania: Jak się dzielą rzeczowniki? (1. osobowe i rzeczowe, 2. żywotne i nieżywotne, 3. zmysłowe i umysłowe, 4. imiona własne i pospolite, 5. zbiorowe i jednostkowe).

Co oznaczają rzeczowniki osobowe? rzeczowe? żywotne? nieżywotne? zmysłowe i umysłowe?

Które rzeczowniki nazywają się imionami własnymi? pospolitemi? Jaką literą pisze się imiona własne?

Wypisać z ustępu... rzeczowniki i rozgatunkować je!

Napisać po 5 zdań, w których przedmiotami mają być imiona własne i pospolite!

Rodzaj rzeczowników.

§ 52. Mówimy: ten pan, ten stół, ten kwiatek, ta uczennica, ta bułka, ta lampa, to dziecko, to pióro, to okno.

Rzeczowniki, które można użyć ze słowem »ten« są rodzaju męskiego.

Rzeczowniki, które można użyć ze słowem »ta« są rodzaju żeńskiego, a ze słowem »to« są rodzaju nijakiego.

Pytania: Jakiego rodzaju mogą być rzeczowniki? Kiedy rzeczownik jest rodzaju męskiego? kiedy żeńskiego? kiedy nijakiego?

Napisać po 5 rzeczowników na rodzaj męski, żeński i nijaki!

Liczba rzeczowników.

§ 53. Rzeczowniki: dom, zając, siostra oznaczają nazwę jednej osoby, zwierzęcia lub rzeczy.

Takie rzeczowniki, które oznaczają jedną osobę, zwierzę lub rzecz są wyrażone w liczbie pojedynczej.

Rzeczowniki: żołnierze, zające, domy — oznaczają więcej osób, zwierząt i rzeczy. Te rzeczowniki są położone w liczbie mnogiej.

Są więc 2 liczby, pojedyncza i mnoga.

§ 54. Niektóre rzeczowniki używają się tylko w liczbie mnogiej, chociaż oznaczają jeden tylko przedmiot: n. p. sanie, skrzypce, widły, grabie, kleszcze, obcegi, cepy, usta, wrota, nożyce.

§ 55. Pytania: W jakiej liczbie położony jest rzeczownik, który oznacza jedną osobę, zwierzę lub rzecz?

Kiedy jest rzeczownik w liczbie mnogiej?

Ile mamy liczb? Które rzeczowniki używają się tylko w liczbie pojedynczej, a które tylko w liczbie mnogiej?

Podane rzeczowniki napisać w liczbie mnogiej wróbel, szewc, sędzia, żołnierz, gwóźdź, karabin, szabla, ogród, orzeł, czapka, płaszcz, kot, motyl, pan.

§ 56. Siedm przypadków rzeczownika.

1. Kto pracuje dla rodziny? ojciec.
2. Kogo? (czyj?) kapelusz jest nowy? ojca.
3. Komu jest syn wdzięczny? ojcu.
4. Kogo widzę? ojca.
5. Wołam: ojcie!
6. Kim się cieszę? ojcem.
7. O kim mówię? o ojcu.

-
1. Co kwitnie? róża.
 2. Czego? (czyj?) kwiat pachnie? róży.
 3. Czemu się przypatruję? róży.
 4. Co widziałem? różę.
 5. Wołając: różo!
 6. Czem się cieszę? różą.
 7. O czym mówię? o róży.

Z tych przykładów widzimy, że rzeczowniki można wyrazić w 7-iu formach czyli przypadkach.

§ 57. Przypadków jest 7 na liczbę pojedynczą i 7 w liczbie mnogiej.

O przypadki pytamy się pytaniami:

Przypadek 1.	kto? co?
" 2.	kogo? czego? (czyj-a-e?)
" 3.	komu? czemu?
" 5. (wołamy)	
" 6.	kim? czem?
" 7.	w kim? w czym?
	o kim? o czym?
	przy kim? przy czym?

Słowem »*kto*« pytamy się o osobę, słowem »*co*« o rzecz.

§ 58. Pytania: W ilu przypadkach odmieniają się rzeczowniki? Jak się pytamy o każdy z tych przypadków? Jak się pytamy o 5-ty przypadek?

Kiedy używamy pytań: kto, kogo? a kiedy: co? czego?

Przypadkuj rzeczowniki: uczeń, brat, ławka, siostra, okno, pole w liczbie pojed. i w liczbie mnogiej!

Pięć odmian rzeczownika czyli pięć deklinacyj.

ODMIANA I.

§ 59. Wzór I-szy. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę twardą).

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	Kto? co?	anioł	pan	bez
" 2.	Kogo? czego?	anioła	pana	bzu
" 3.	Komu? czemu?	aniołowi	panu	bzu
" 4.	Kogo? co?	anioła	pana	bez
" 5.	—	aniele!	panie	bie!
" 7.	Kim? czem?	aniołem	panem	bzem
" 7.	O kim? o czym?	o aniele	o panu	o bie

Liczba mnoga.

P. 1.	Kto? co?	{ aniołowie	panowie	bzy
		{ anieli		
		{ anioły		
" 2.	Kogo? czego?	aniołów	panów	bzów
" 3.	Komu? czemu?	aniołom	panom	bzom
" 4.	Kogo? co?	aniołów	panów	bzy
" 5.	(Wołając)	{ aniołowie!	panowie!	bzy
		{ anieli!		
		{ anioły!		
" 6.	Kim? czem?	aniołami	panami	bzami
" 7.	O kim? o czym?	o aniołach	o panach	o bzach

§ 60. Wzór II-gi. (Rzeczowniki zakończone na spółgłoskę miękką).

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	wódz	rycerz	koń	kraj
" 2.	wodza	rycerza	konia	kraju
" 3.	wodzowi	rycerzowi	koniowi	krajowi
" 4.	wodza	rycerza	konia	kraj
" 5.	wodzu!	rycerzu!	koniui!	kraju!
" 6.	wodzem	rycerzem	koniem	krajem
" 7.	w wodzu	w rycerzu	w koniu	w kraju

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	wodzowie	rycerze	konie	kraje
" 2.	wodzów	rycerzy	koni	krajów
" 3.	wodzom	rycerzom	koniom	krajom
" 4.	wodzów	rycerzy	konie	kraje
" 5.		jak pierwszy		
" 6.	wodzami	rycerzami	końmi	krajami
" 7.	w wodzach	rycerzach	koniach	krajach

Według odmiany I odmieniają się rzeczowniki rodzaju męskiego, zakończone w 1. przypadku liczby poj. na spółgłoskę n. p. anioł, pan, bez, żołnierz, las — dalej imiona męskie chrzestne zdrobniałe na o n. p. Józio, Miecio, Jasio — i męskie zdrobniałe także na o n. p. ojczunio, wujcio.

§ 61. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki odmieniają się według I odmiany?

Czy rzeczowniki męskie n. p. Jagiełło, Leo, Sahieha, Melanowski, Krasicki należą także do odmiany I-ej?

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w 2 przyp. liczby pojedynczej?

Rzeczowniki tej odmiany kończą się w 2 przyp. liczby pojed. na >a< lub >u< (n. p. czego? kota — bzu).

Które rzeczowniki mają >a<, a które >u<?

Końcówkę >a< mają rzeczowniki żywotne n. p.: anioła, pana, chłopca, wodza, rycerza, drukarza, konia, kota, lisa, tchórza, lwa, orła, kruka, sępa, robaka, Tadzia, Stefcia, Józia, wujcia i t. d. — oprócz wół — wołu — i zbiorowych: tłum — tłumy, pułk — pułki, lud — ludu, drób — drobiu.

Nieżywotne mają: jedno >a< drugie >u<; >a< mają: kłos — kłosa, liść — liścia, ul — ula, bicz — bicza, ką — kąta, jałowiec — jałowca, piec — pieca i t. d.

>u< mają: klej — kleju, łój — łoj, kraj — kraju, raj — raj, gaj — gaju, wał — wału, barszcz — barszczu, lód — lodu, len — lnu, szew — szwu, stół — stołu, mirt — mirtu, tort — tortu, mur — muru, grzech — grzechu i t. p.

W 3. przyp. liczby pojed. mają jedno rzeczowniki >owi<, inne >u<.

N. p. aniołowi, sokołowi, koniowi, — panu, kotu, lwu, bzu i t. d.

Co wiemy o 4. przyp. liczby pojed.?

Rzeczowniki żywotne tej odmiany mają 4. przyp. jak 2. (n. p. kogo? co? widziałem? pana, kota, ptaka, robaka).

Rzeczowniki nieżywotne mają 4. przyp. jak 1. (n. p. co widziałem? bez, stół, kłos, gaj, kamień i t. d.).

Przypadek 5. ma końcówkę »u« lub »e«.

(N. p. rycerzu! synu! kraju! liściu! panie! kocie, bracie! Boże!

Przypadek 6. kończy się na „em“.

Przypadek 7. kończy się u jednych rzeczowników na „u“, n. p. w panu, rycerzu, koniu, — u innych na „e“ n. p. w aniele, sokole, bzie.

Jaką końcówkę mają rzeczowniki I-ej odmiany w 1. przyp. liczby mnogiej?

W przyp. 1. liczby mnog. mają rzeczowniki I. odm. końcówki *owie, e, i, lub y* i tak:

Rzeczowniki osobowe mogą mieć 2 formy, t. j. osobową i rzeczową, n. p. ci aniołowie, ci anieli, (forma osob.) — zaś te anioły, te pany, (forma rzeczowa).

Rzeczowniki rzeczowe mają jedną formę rzeczową, n. p. te bzy, te konie.

Rzeczowniki: rok, człowiek, jęczmień, tydzień, brat, ksiądz — mają liczbę mnogą: lata, ludzie, jęczmiona, tygodnie, bracia, księża.

Które rzeczowniki odmiany I. mają w liczbie mnogiej w 1. przypadku końcówkę »a«?

Rzeczowniki: koszt, grunt, kurs, akt mają w liczbie mnog. »a“: koszta, grunta, kursa, akta. Mówi się zawsze: urzędy, okręty, kłopoty.

§ 62. Przypadkuj rzeczowniki: wilk, stół, piec, chłopiec. Tadzio, wujcio, chrześcijaniu, Polak.

Napisz w 2. przyp. liczby pojedynczej w zdaniach następujące rzeczowniki:

Dąb, kościół, koń, nieprzyjaciół, sen.

Napisz w zdaniach 4 rzeczowniki, które 4. przyp. licz. poj. mają jak 2-gi — a 4-ry, które 4. przyp. licz. poj. mają jak pierwszy.

Napisz 10 rzeczowników, mających w 5 przyp. licz. poj. końcówkę **u**, a 10 rzeczowników, mających **e!**
Zastosować w zdaniach w 2. przyp. liczby mnog. rzeczowniki: kupiec, kominiarz, nauczyciel, gość, wilk, wróbel, słoń, sąd.

Wypisać z ustępu... rzeczowniki I-ej odmiany!

ODMIANA II.

§ 63. Wzory II odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	dzieło	pole	gimnazjum
" 2.	dzieła	poła	gimnazjum
" 3.	dziełu	polu	gimnazjum
" 4.	dzieło	pole	gimnazjum
" 5.	dzieło!	pole!	gimnazjum!
" 6.	dziełem	polem	gimnazjum
" 7.	w dziele	polu	gimnazjum

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	dzieła	poła	gimnazja
" 2.	dzieł	pól	gimnazjów
" 3.	dziełom	polom	gimnazjom
" 4.	dzieła	poła	gimnazja
" 5.	dzieła!	poła!	gimnazja!
" 6.	dziełami	polami	gimnazjami
" 7.	w dziełach	polach	gimnazjach

Do II. odmiany należą rzeczowniki rodzaju ni-jakiego, zakończone w 1. przyp. liczby poj. na **o**, **e** — n. p. dzieło, pole, okno, słońce.

Według tej odmiany, ale tylko w liczbie mnogiej, odmieniają się rzeczowniki rodzaju nijakiego, wzięte z obcych języków, jak: gimnazjum, liceum.

Które rzeczowniki należą do II. odmiany?

§ 64. Pytania i ćwiczenia piśm.

Przypadkuj rzeczowniki: okno, ziarno, drzewo, czoło, wesele, sumienie, słońce, jaje, pokolenie.

Wypisać z ustępu... rzeczowniki odmiany II.

Odmieniaj w zdaniach rzeczownik żdźbło.

ODMIANA III.

§ 65. Wzór III odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	ryba	bania	pani	religja	lekcja
"	2.	ryby	bani	pani	religji	lekcji
"	3.	rybie	bani	pani	religji	lekcji
"	4.	rybę	banie	panią	religję	lekcję
"	5.	rybo!	banio!	pani!	religjo!	lekcjo!
"	6.	rybą	banią	panią	religją	lekcją
"	7.	w rybie	bani	pani	religji	lekcji

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	ryby	banie	panie	religje	lekcje
"	2.	ryb	bań	pań	religji	lekcyj
"	3.	rybom	baniom	paniom	religjom	lekcjom
"	4.	ryby	banie	panie	religje	lekcje
"	5.	ryby!	banie!	panie!	religje!	lekcje!
"	6.	rybami	baniami	paniami	religjami	lekcjami
"	7.	w rybach	baniach	paniach	religjach	lekcjach

§ 66. Odmiana rzeczowników męskich tej odmiany:

Liczba pojedyncza.	Przyp.	1.	poeta	Jagiello	}	W liczbie mnogiej według odmiany I. poeci, Jagiellowie poetów, Jagiellów i t. d.
	"	2.	poety	Jagielly		
	"	3.	poecie	Jagielle		
	"	4.	poetę	Jagiellę		
	"	5.	poeto!	Jagiello!		
	"	6.	poetą	Jagiellą		
	"	7.	w poecie	Jagielle		

Do III odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w 1. przypadku liczby pojedynczej na samogłoski >a< lub >i< n. p. ryba, pani. Należą tu również, ale tylko w liczbie pojed., męskie na >a<, >o< — n. p. poeta, wojewoda, sługa, Jagiello, Fredro, Chodźko.

§ 67. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki należą do III odmiany?

Jaką końcówkę mają rzeczowniki tej odmiany w 4. przyp. liczby pojed.?

W 4. przyp. liczby pojed. kończą się rzeczowniki tej odmiany na „ę“, jak: rybę, banie, poetę, Jagiellę, lekcję, religję.

Końcówkę „ą“ mają tylko zakończone na „ni“ pani, gospodyni, ksieni, władczyni, bogini — a więc: 4. przyp. panią, gospodynią, ksienią, władczynią, boginią.

Rzeczownik „suknia“ ma 2. przyp. liczby mnog. „sukien“ a nie „sukni“.

§ 68. *Na co się kończą w 2. przypadku liczby mnogiej rzeczowniki obcych języków zakończone na >ja<?*

Rzeczowniki zakończone na „ja“ kończą się w 2. przyp. liczby mn. na „ij“, „yj“.

N. p. lekcyj, religij, historyj. —

Następujące rzeczowniki zastosuj w zdaniach w 2. przyp. 1. poj. i mnogiej: żmija, mgła, wiśnia, historia, (kropla, lilja, Marja, ćma).

Wypisać z ustępu... rzeczowniki III. odmiany!

ODMIANA IV.

§ 69. Wzory IV odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	kość	mysz	trwarz	cerkiew
„ 2.	kości	myszy	twarzy	cerkwi
„ 3.	kości	myszy	twarzy	cerkwi
„ 4.	kość	mysz	trwarz	cerkiew
„ 5.	kości!	myszy!	twarzy!	cerkwi!
„ 6.	kością	myszą	trwarzą	cerkwią
„ 7.	w kości	myszy	twarzy	cerkwi

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	kości	myszy	twarze	cerkwie
„ 2.	kości	myszy	twarzy	cerkwi
„ 3.	kościom	myszom	trwarzom	cerkwiom
„ 4.	kości	myszy	twarze	cerkwie
„ 5.	kości!	myszy!	twarze!	cerkwie!
„ 6.	kośćmi	myszami	trwarzami	cerkwiami
„ 7.	w kościach	myszach	trwarzach	cerkwiach

Do IV. odmiany należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zakończone w 1. przyp. liczby pojed. na spółgłoskę — n. p. kość, nić, trwarz, cerkiew, chorągiew.

§ 70. Pytania i ćwiczenia:

Które rzeczowniki należą do IV odmiany?

Przypadkuj rzeczowniki: krew, podróż, pieśń, baśń, myśl, gęś, łódź, chorągiew, straż, kąpiel, twarz, zdobycz, dłoń.

ODMIANA V.

§ 71. Wzory V. odmiany.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	źrebię	imię	książę
" 2.	źrebięcia	imienia	księcia
" 3.	źrebięciu	imieniu	księciu
" 4.	źrebię	imię	księcia
" 5.	źrebię!	imię!	książę!
" 6.	źrebięciem	imieniem	księciem
" 7.	w źrebięciu	imieniu	księciu

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	źrebięta	imiona	księżęta
" 2.	źrebiąt	imion	książąt
" 3.	źrebiętom	imionom	książętom
" 4.	źrebięta	imiona	książąt
" 5.	źrebięta!	imiona!	księżęta!
" 6.	źrebiętami	imionami	księżętami
" 7.	w źrebiętach	imionach	księżętach

Uwaga: Rzeczownik „dziecię” ma w liczbie mn. „dzieci” jak odmiana IV. (zamiast „dziecięta”).

Do V. odmiany należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, zakończone w 1. przyp. liczby pojed. na „ę” n. p. imię, strzebie, źrebie, ciele, orle, pachole, kurczę — Tu należy także rzeczownik męski „książę”.

§ 72. Pytania i ćwiczenia:

1. *Które rzeczowniki należą do V odmiany?*

Odmieniaj rzeczowniki: jagnię, ciele, znamię, brzemię!

Ile jest odmian czyli deklinacyj rzeczownika?

Przez co odmieniają się rzeczowniki? (przez rodzaje, liczby i przypadki).

II. Zaimki.

§ 73. Przynieś książkę na stół i otwórz (książkę) *ją*. Widziałem wuja i oddałem wujowi (*mu*) list.

Spostrzegłem rannego żołnierza na ulicy, a potem spotkałem rannego żołnierza (*go*) drugi raz w kościele.

Wyrazy: *ją*, *mu*, *go* — używają się zamiast rzeczowników: książkę, wujowi, żołnierza.

Takie wyrazy, których się używa zamiast rzeczowników (zamiast imienia), nazywają się *zaimkami*.

Pytania: Zamiast czego używa się zaimków? Które wyrazy nazywają się zaimkami?

Podział zaimków.

§ 74. Zaimki osobiste:

Antoś mówi o sobie: *Ja* chodzę do III klasy. Antoś mówi do siostry (do osoby drugiej): *Ty* piszesz pięknie.

Antoś mówi o koledze Janku o 3-ciej osobie: *On* umie pięknie rysować.

Mówimy: *Ona* gotuje. *Ono* płacze.

Dwóch chłopców, Witold i Janek mówili o sobie: *My* pójdziemy dzisiaj do lasu.

Miecio mówił do kilku chłopców: Dlaczego (*wy*) nie dacie mi spokoju?

Oni powrócą dzisiaj.

Zaimki: *Ja* stoi zamiast osoby I, która mówi; *ty* zamiast osoby II, do której się mówi; *on*, *ona*, *ono* zamiast osoby III, o której się mówi. W liczbie mnogiej: *my*, *wy*, *oni*, *one*. Zaimki te nazywamy zaimkami osobistymi, bo zastępują miejsce osoby.

Pytania: Które zaimki nazywają się osobistymi? Powiedz zaimek osobisty na osobę I, II i III, liczb. poj. — i na os. I, II i III liczb. mnogiej!

§ 75. *Odmiana zaimków osobistych (ja, ty).*

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
Osoba I.	Osoba II.	Osoba I.	Osoba II.
Przyp. 1. ja	ty	Przyp. 1. my	wy
" 2. mnie	ciebie	" 2. nas	was
" 3. mnie (mi)	tobie (ci)	" 3. nam	wam
" 4. mnie (mię)	ciebie (cię)	" 4. nas	was
" 5. —	ty!	" 5. —	wy!
" 6. mną	tobą	" 6. nami	wami
" 7. we mnie	w tobie	" 7. w nas	w was

Uwaga: Na III-cią osobę używa się zaimka *on, ona, ono*, w liczbie mnogiej *oni, one* — który się odmienia według następnego wzoru: *jego, jej, jego*.

§ 76. *Osoba III.*

Liczba pojedyncza.

	rodz. męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
Przyp. 1.	(on)	(ona)	(ono)
" 2.	jego (go)	jej	jego (go)
" 3.	jemu (mu)	jej	jemu (mu)
" 4.	jego (go)	ją	je
" 5.	—	—	—
" 6.	nim	nią	niem
" 7.	w nim	w niej	w niem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	(oni)	(one)
" 2.	ich	ich
" 3.	im	im
" 4.	ich	je
" 5.	—	—
" 6.	nimi	niemi
" 7.	w nich	w nich

Uwaga: Jeżeli przed tymi zaimkami w przypadku 2. i dalszych stoi przyimek *na* lub *ku, do, dla*, wtedy używa się takiej formy:

przyp. 2.	do niego, do niej, do niego
" 3.	ku niemu, ku niej, ku niemu
" 4.	dla niego, dla niej, dla niego

Liczba mnoga.

Przyp. 2. do nich. — p. 3. ku nim, — p. 4. dla nich
n. p. Idę do niego. — Kupiłam dla niego tę książkę. —
Zbliż się ku niemu!

Uwaga: Form: *onego, onemu, onej* nie używa się dzisiaj.

Ćwiczenia piśmienne: Odmieniać zaimek „ty“ i „wy“ w zdaniach we wszystkich przypadkach. Wyszukać w ustępie... zaimki osobiste!

§ 77. Zaimki zwrotne.

N. p. Brat uczy *się*. Zaimek *się* oznacza, że czynność, wychodząca od brata, nie przechodzi na nikogo, ale zwraca się na niego samego, bo brat sam siebie uczy, a nie kogoś. Skromny gani *siebie*. Siostra pochlebia *sobie*.

Zaimki *się, siebie, sobie* są zaimki zwrotne, bo oznaczają, że czynność osoby działającej zwraca się na nią samą, a nie przechodzi na inną osobę lub rzecz.

Co oznaczają zaimki zwrotne?

Odmiana zaimków zwrotnych.

Na liczbę pojedynczą i mnogą jest:

przyp. 2.	siebie
„ 3.	sobie
„ 4.	siebie lub się
„ 6.	sobą
„ 7.	w sobie

§ 78. Zaimki dzierżawcze.

Mój ołówek jest dobry do rysowania. *Twoja* książka podoba mi się. On jechał *swojemi* końmi. — *Nasz* sąsiad ma duży ogród. *Wasz* dom jest obszerny. Mam *ich* zeszyty.

Wyrazy *mój, twoja, swojemi, nasz, wasz, ich* -- oznaczają w czyjem posiadaniu (dzierżeniu) znajdują się wymienione osoby lub rzeczy.

Takie zaimki nazywają się dzierżawcze.

Pytania: Co oznaczają zaimki dzierżawcze?
Które są zaimki dzierżawcze?

Zaimki dzierżawcze są:

Mój, moja, moje, — twój, twoja, twoje — swój, swoja, swoje, — jego, jej, jego, — nasz, nasza, nasze, — wasz, wasza, wasze, — ich.

§ 79. *Odmiana zaimków dzierżawczych.*

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	mój	moja	moje
" 2.	mojego	mojej	mojego
" 3.	mojemu	mojej	mojemu
" 4.	{mojego <i>żyw.</i>) {mój (<i>nieżyw.</i>)	moją	mojem
" 6.	moim	moją	mojcm
" 7.	w moim	w mojej	w mojem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	{moi (<i>osobowo</i>) {moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
" 2.	moich	moich	moich
" 3.	moim	moim	moim
" 4.	{moich (<i>osob.</i>) {moje (<i>rzecz.</i>)	moje	moje
" 6.	moimi, mojemi,	mojemi	mojemi
" 7.	w moich	w moich	w moich

§ 80. *Forma skrócona odmiany zaimków: mój, moja, moje.*

Liczba pojedyncza.

	rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki
Przyp. 1.	mój	ma	me
" 2.	mego	mej	mego
" 3.	memu	mej	memu
" 4.	{mego (<i>żywoł.</i>) {mój (<i>nieżywoł.</i>)	mą	me
" 6.	mym	mą	mem
" 7.	w mym	w mej	w mem

Liczba mnoga.

	rodzaj męski	rodzaj żeński i nijaki
Przyp. 1.	{moi (<i>osobowo</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
" 2.	mych	mych

Przyp. 3.	mym	mym
" 4.	{mych (<i>osob.</i>) {me (<i>rzeczowo</i>)	me
" 6.	mymi, memi	memi
" 7.	w mych	w mych

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Przypadkuj mój kapelusz w liczbie pojed. i mnogiej!

" twój parasol!

" nasz dom, wasze pole!

Wypisać z ustępu... zaimki dzierżawcze!

Przypadkuj we formie skróconej: twa, twe!

§ 81. Zaimki wskazujące.

Ten stół jest stary. Siedziałem w *tamtej* ławce. *On* wyszedł. *Owego* człowieka już raz widziałem. — *Ten* list zaniosę *sama* na pocztę.

Zaimków: ten, tamtej, on, owego, ten, sama — używamy, wskazując na wymienione osoby lub rzeczy.

Takie zaimki, których się używa, gdy wskazujemy na jakąś osobę lub rzecz, nazywają się zaimkami wskazujaćemi.

Zaimki wskazujące są: ten, ta, to — tamten, tamta, tamto, — on, ona, ono, — jego, jej, jego, — ów, owa, owo, — sam, sama, samo, — ten sam, ta sama, to samo, — takowy, takowa, takowe, — taki, taka, takie.

Pytania: Kiedy się używa zaimków wskazujących? Co to są zaimki wskazujące?

§ 82. Odmiana zaimków wskazujących.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	ten	ta	to
" 2.	tego	tej	tego
" 3.	temu	tej	temu
" 4.	{tego (<i>żywotne</i>) {ten (<i>nieżyw.</i>)	tę	to
" 5.	—	—	—
" 6.	tym	tą	tem
" 7.	w tym	w tej	w tem

o Liczba mnoga.

Przyp. 1.	{sci (<i>osobowo</i>) {te (<i>rzeczowo</i>)	te	te
" 2.	tych	tych	tych
" 3.	tym	tem	tym
" 4.	{tych (<i>osobowo</i>) {te (<i>rzeczowo</i>)	ty	te
" 6.	tymi, temi	temi	temi
" 7.	w tych	w tych	w tych

§ 83. *Uwaga:* 6. i 7. przyp. liczby pojedynczej na rodzaj męski jest „tym“, „w tym“.

N. p. tym kotem, w tym domu.

Na rodzaj nijaki jest „tem“, „w tem“.

N. p. tem piórem, w tem oknie.

3. przyp. liczby mnogiej jest na wszystkie trzy rodzaje: tym.

N. p. komu? czemu? tym panom (męś.) tym paniom (żeńś.), tym dzieciom (nijaki).

6. przyp. liczby mnogiej ma na rodzaj męski: tymi, mymi, moimi, jeśli w I przyp. l. mnog. jest: y — i, n. p. tymi panami; jeśli I przyp. l. mnog. ma końcówkę »e«, to i w VI. przyp. będzie: emi, n. p. temi, memi stołami.

Na rodzaj żeński i nijaki: temi —

N. p. temi paniami i temi dziećmi.

Pytania i ćwiczenia:

Przypadkuj: ten kapelusz, ta pani, to okno.

Jak jest 3. przyp. liczby mn. od ten, ta, to?

Jak jest 6. przyp. w l. pojed. i mnog. na rodzaj męski, jak na żeński i nijaki?

Jak jest 7. przyp. w licz. pojed. na rodzaj męski i nijaki?

Zastosuj w zdaniach zaimki wskazujące: temu, w tym, tę, w tej, temi, tem, w tem, temi.

Wypisać z ustępu... zaimki wskazujące!

§ 84. Zaimki pytające.

Kto tam puka? co słyhać? która godzina? jakie masz książki? czyje to pióro!

Zaimki: kto? co? która? jakie? czyje? wyrażają pytanie. Takie zaimki, które wyrażają pytanie, nazywają się pytającymi.

Zaimkami pytającymi pytamy się.

Zaimki pytające są:

Kto? co? któz? cóz? który? która? które? jaki? jaka? jakie? czyj? czyja? czyje?

Pytania: Co wyrażają zaimki pytające? Do czego służą? Wylicz zaimki pytające!

§ 85. Odmiana zaimków: *kto? co?*

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	kto	co
" 2.	kogo	czego
" 3.	komu	czemu
" 4.	kogo	co
" 5.	—	—
" 6.	kim	czem
" 7.	w kim	w czym

§ 86. *Zaimki względne.*

Ołówek, *który* kupiłem, już mi zginął. (Zaimek „*który*“ odnosi się do poprzedniego wyrazu „ołówek“). To był mróz, *jakiego* już dawno nie było. Ten nie umie lekcji, *kto* się nie uczy.

Zaimki: *który*, *jakiego* — odnoszą się do rzeczowników poprzednio wymienionych; *kto* — odnosi się do zaimka „*ten*“ w poprzednim zdaniu.

Zaimki takie, które odnoszą się do osób i rzeczy, o których poprzednio była mowa, nazywają się zaimki względne.

Zaimki względne są następujące: *który*, *która*, *które*, — *jaki*, *jaka*, *jakie*, — *kto*, *co*.

Pytania i ćwiczenia: Do czego się odnoszą zaimki względne? Które zaimki nazywają się względnymi? Wylicz zaimki względne! Zastosuj w zdaniach zaimki względne! Wyszukaj w ustępie... zaimki względne!

§ 87. *Zaimki nieokreślone (nieoznaczone).*

Kto tam przyszedł? *Ktoś*. Miałem ci *coś* powiedzieć, ale zaczekaj *niejaki* czas! *Pewien* podróżny za-

błądził w pustyni. *Nie*jeden z was będzie żałował, że się nie chciał uczyć. W *każdej* klasie jest spokój podczas nauki. *Żadne* dziecko nie hałasuje.

Zaimki: ktoś, coś, niejaki, pewien, niejeden, każdej, żadne — oznaczają niedokładnie osobę lub rzecz.

Takie zaimki, które niedokładnie rzecz jakąś lub osobę oznaczają, nazywają się zaimkami nieokreślonymi czyli nieoznaczonymi.

Pytania: Jak oznaczają zaimki nieokreślone osoby lub rzeczy? Które zaimki nazywają się zaimkami nieokreślonymi?

Zaimki nieokreślone są:

Ktoś, coś, ktobądź, cobądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic, jakiś, jakaś, jakieś, któryś, jakikolwiek, jakibądź, którykolwiek, którybądź, czyjś, czyjaś, czyjeś, czykolwiek, czyjakolwiek, czyjekolwiek, — niczyj, niczyja, niczyje, — niektóry-a-e, niejaki-a-e, niejeden, niejedna, niejedno, pewien, pewna, pewne, każdy-a-e, inny-a-e, wszelki-a-e, żaden, żadna, żadne i t. p.

§ 88. Zaimki nieokreślone: ktoś, nikt, ktobądź, ktokolwiek — odmieniają się według „kto“.

Według „co“ zaimki nieokreślone: coś, nic, cobądź. N. p. 1. ktobądź, 2. kogobądź, 3. komubądź, 4. kogobądź, 6. kimbądź, 7. w kimbądź, o kimbądź.

Przyp. 1. coś, 2. czegoś, 3. czemuś, coś, 6. czemś, 7. w czemś, o czemś.

Zaimki: każdy, pewien, żaden, wszelaki, odmieniają się jak przymiotniki.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Przypadkuj zaimki: ktoś, coś, ktokolwiek, nikt, nic, czyjś i t. d.

Zastosuj w zdaniach w 3. przypadku liczby poj. zaimki: niejeden, pewien, niektóry, inny, żaden, któryś.

Wypisać z ustępu... wszystkie zaimki i oznaczyć równocześnie ich podział!

III. Przymiotniki.

§ 89. Słodki cukier — dobra siostra — spokojne dziecko, małe kocię.

Wyrazy: słodki, dobra, spokojne, małe oznaczają przymiot osób, zwierząt lub rzeczy.

Takie części mowy, które oznaczają przymiot osób, zwierząt lub rzeczy, nazywają się przymiotnikami.

Jaki cukier? — słodki.

Jaka siostra? — dobra.

Jakie dziecko? — spokojne.

O przymiotniki pytamy się na rodzaj męski: jaki? na rodzaj żeński: jaka? na rodzaj nijaki: jakie?

Pytania: Co oznaczają wyrazy: słodki, biały? waleczny, ranny, nowy?

Które części mowy nazywają się przymiotnikami?

Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

§ 90. O rodzaju przymiotników.

Dobry pan — słodki cukier — dobra siostra — spokojne dziecko.

Przymiotniki: dobry, słodki — dobra — spokojne — mają 3 rodzaje: męski, żeński i nijaki.

W rodzaju męskim kończą się przymiotniki na „y“ lub „i“ — w żeńskim na „a“ — w nijakim na „e“.

Jakiego rodzaju mogą być przymiotniki?

Jakie zakończenia otrzymują przymiotniki na rodzaj męski, żeński i nijaki?

§ 91. O liczbie przymiotników.

Pilny uczeń — pilni uczniowie.

Głośny dzwon — głośne dzwony.

Przymiotniki, użyte z rzeczownikami na liczbę pojedynczą, kładą się w liczbie pojedynczej.

Przymiotniki, odnoszące się do rzeczowników, położonych w liczbie mnogiej, kładą się także w liczbie mnogiej.

§ 92. Pytania: Kiedy kładą się przymiotniki w liczbie pojedynczej, a kiedy w liczbie mnogiej?

Wyszukać przymiotniki z ustępu...!

Uzupełnić zdanie przymiotnikiem: Cukier jest —. Trawa jest —. Woda jest —. Uczeń był —. Róża jest —. Zeszyt jest —. Kościół jest —.

Następujące przymiotniki z rzeczownikami napisać w liczbie mnogiej: Stary lew, pilny uczeń, dobry

chleb, miła zabawa, drapieżny ptak, smutny chłopiec,
pracowita dziewczynka.

§ 93. Odmiana przymiotników (na y):

Liczba pojedyncza.

	Rodzaj męski	Rodzaj żeński
Przyp.	1. dobry pan	dobra pani
"	2. dobrego pana	dobrej pani
"	3. dobremu panu	dobrej pani
"	4. dobrego pana nowy stół (<i>nieżywotne</i>)	dobłą panią
"	5. dobry panie!	dobra pani!
"	6. dobrym panem	dobłą panią
"	7. o dobrym panu	o dobrej pani

Rodzaj nijaki

Przyp.	1. dobre dziecko
"	2. dobrego dziecka
"	3. dobremu dziecku
"	4. dobre dziecko
"	5. dobre dziecko!
"	6. dobrem dzieckiem
"	7. o dobrem dziecku

Liczba mnoga.

	Rodzaj męski	Rodzaj żeński
Przyp.	1. Dobrzy panowie	dobre panie
"	2. dobrych panów	dobrych pań
"	3. dobrym panom	dobrym paniom
"	4. dobrych panów	dobre panie
"	5. dobrzy panowie!	dobre panie!
"	6. dobr-y mi panami	dobr-emi paniami
"	7. o dobrych panach	o dobrych paniach

Rodzaj nijaki

Przyp.	1. dobre dzieci
"	2. dobrych dzieci
"	3. dobrym dzieciom
"	4. dobre dzieci
"	5. dobre dzieci!
"	6. dobr-emi dziećmi
"	7. o dobrych dzieciach

§ 94. Odmiana przymiotników (zakończonych na „i“).

Rodzaj męski

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Przyp. 1.	drogi chleb	drogie chleby
„ 2.	drogiego chleba	drogich chlebów
„ 3.	drogiemu chlebowi	drogim chlebom
„ 4.	drogi chleb	drogie chleby
„ 5.	drogi chlebie!	drogie chleby
„ 6.	drogim chlebem	drogimi chlebami
„ 7.	o drogim chlebie	o drogich chlebach

Rodzaj żeński

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Przyp. 1.	Droga książka	drogie książki
„ 2.	drogiej książki	drogich książek
„ 3.	drogiej książce	drogim książkom
„ 4.	drogą książkę	drogie książki
„ 5.	droga książka!	drogie książki!
„ 6.	drogą książkę	drogi-emi książkami
„ 7.	o drogiej książce	o drogich książkach

Rodzaj nijaki

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
Przyp. 1.	drogie ubranie	drogie ubrania
„ 2.	drogiego ubrania	drogich ubrań
„ 3.	drogiemu ubraniu	drogim ubraniom
„ 4.	drogie ubranie	drogie ubrania
„ 5.	drogie ubranie!	drogie ubrania!
„ 6.	drogi-em ubraniem	drogi-emi ubraniami
„ 7.	o drogi-em ubraniu	o drogich ubraniach

§ 95. Uwagi dotyczące końcówek przymiotnika:

Uwaga 1): Przymiotniki rodzaju męskiego odnoszące się do rzeczowników żywotnych, mają 4-ty przypadek jak drugi.

N. p. Kogo? co? dobrego pana, ładnego konia.

Przymiotniki, odnoszące się do rzeczowników nieżywotnych, mają 4-ty przyp. jak I.

N. p. co widzę? drogi chleb, drogi płaszcz, (a nie: drogiego chleba, drogiego płaszcza).

Uwaga 2): W odmianie przymiotnikowej (podobnie jak w zaimkowej), o ile przymiotnik w I przypadku liczby pojedynczej kończy się na „y” (*i*), to w 6. przyp. i 7. l. poj. ma końcówki: *ym* — *im*.

N. p. dobry pan, dobrym panem, o dobrym panu, drogi chleb, drogim chlebem, o drogim chlebie.

Gdy zaś przymiotnik w I przypadku liczby pojed. kończy się na *o* — *e* — to 6 ty i 7-my przypadek liczby poj. ma końcówkę »em«.

N. p. jedno jabłko, jednym jabłkiem, w jednym jabłku, stare pióro, starem piórem, o starem piórze.

Podobnie i w liczbie mnogiej:

Gdy przymiotnik w I. przyp. liczby mnogiej kończy się na *y* — *i* —, to pisze się w 6-tym przypadku liczby mnog. *ymi*, *imi*.

N. p. dobrzy panowie, zacni ludzie — dobrymi panami, zacnymi ludźmi.

Gdy zaś I przyp. liczby mnogiej kończy się na »e«, to w 6. przyp. l. mn. pisze się: »emi«.

N. p. drogie chleby, drogiemi chlebami (choć to jest na rodzaj męski), dobre chłopaki, dobremi chłopakami, dobre panie, uczennice, dobremi paniami, uczennicami, drogie ubrania, drogiemi ubraniami.

Jak więc widzimy, końcówka w 6. przypadku liczby mnogiej nie zależy od rodzaju, lecz od końcówki I, przypadku liczby mnogiej.

§ 96. *Wzory rzeczowników według odmiany przymiotnikowej.*

Rodzaj męski.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	leśniczy	Kochanowski
„ 2.	leśniczego	Kochanowskiego
„ 3.	leśniczemu	Kochanowskiemu
„ 4.	leśniczego	Kochanowskiego
„ 5.	leśniczy!	Kochanowski!
„ 6.	leśniczym	Kochanowskim
„ 7.	w leśniczym	w Kochanowskim

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	leśniczowie	Kochanowscy
"	2.	leśniczych	Kochanowskich
"	3.	leśniczym	Kochanowskim
"	4.	leśniczych	Kochanowskich
"	5.	jak 1.	jak 1.
"	6.	leśniczymi	Kochanowskimi
"	7.	w leśniczych	w Kochanowskich

Rodzaj żeński.

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1.	Potocka	królowa
"	2.	Potockiej	królowej
"	3.	Potockiej	królowej
"	4.	Potocką	królową (ę)
"	5.	jak 1.	królowo!
"	6.	Potocką	królową
"	7.	w Potockiej	w królowej

Liczba mnoga.

Przyp.	1.	Potockie	królowe
"	2.	Potockich	królowych
"	3.	Potockim	królowym
"	4.	Potockie	królowe
"	5.	jak 1.	jak 1.
"	6.	Potockiem	królowemi
"	7.	w Potockich	w królowych

Rodzaj nijaki.

Przyp.	1.	Zakopane	
"	2.	Zakopanego	
"	3.	Zakopanemu	
"	4.	Zakopane	Liczby mnogiej
"	5.	Zakopane!	niema.
"	6.	Zakopanem	
"	7.	w Zakopanem	

§ 97. Według odmiany przymiotnikowej przypadają się:

1. Rzeczowniki męskie zakończone na „y” lub „i”
n. p. leśniczy, luty, służący, budowniczy, Antoni.

2. Nazwiska rodowe na ski, cki, ska, cka — n. p. Kochanowski, Krasicki, Drużbacka, Żeromska, Sobieska i t. p.

3. Rzeczowniki żeńskie na „owa“, n. p. królowa, kupcowa, nauczycielowa, profesorowa, Janowa, krawcowa, Jagiełłowa, prezydentowa Leowa i t. p.

4. Niektóre rzeczowniki nijakie na „e“, n. p. Zakopane, Skole, szkolne, poczęstne, strawne, i t. p.

§ 98. Nazwy miejscowości z przyrostkami: owa, awa, ina, yna, ynna, Częstochowa, Tarnawa, Korczyna, Skrzynna — oraz nazwiska i tytuły córek na: ewna, ówna, anka, (królewna, Solarzówna, stolarzówna, Sapiężanka, krakowianka) odmieniają się jak rzeczowniki:

Przyp. 1.	Częstochowa	Tarnawa
„ 2.	Częstochowy	Tarnawy
„ 3.	Częstochowie	Tarnawie
„ 4.	Częstochowę	Tarnawę
„ 5.	Częstochowo!	Tarnawo!
„ 6.	Częstochową	Tarnawą
„ 7.	o Częstochowie	o Tarnawie

Przyp. 1.	Korczyna	Skrzynna
„ 2.	Korczyny	Skrzynny
„ 3.	Korczynie	Skrzynnie
„ 4.	Korczynę	Skrzynnę
„ 5.	Korczyno!	Skrzynno!
„ 6.	Korczyną	Skrzynną
„ 7.	o Korczynie	o Skrzynnie

§ 99. Nazwy miejscowości na „a“, które są podobne do przymiotników jak: Biała, Sucha, Dobra, Kamionna i na „owa“: Brzezowa, Krzyżowa — odmieniają się jak przymiotniki, a tylko w przyp. 4-ym mają końcówkę „ę“ a w 5. „o“ jak rzeczowniki.

Przyp. 1.	Biała	Sucha	Brzezowa
„ 2.	Białej	Suchej	Brzezowej
„ 3.	Białej	Suchej	Brzezowej
„ 4.	Białę	Suchę	Brzezowę
„ 5.	Biało!	Sucho!	Brzezowo!
„ 6.	Białą	Suchą	Brzezową
„ 7.	o Białej	o Suchej	o Brzezowej

Często jednak słyszeć się daje forma: jadę do Suchy, do Dobry, do Brzezowy, mieszkam w Suchy, w Brzezowie, kąpałem się w Biale. Takich form należy unikać.

§ 100. *Odmiana rzeczownika: hrabia.*

Liczba pojedyncza

Liczba mnoga

Przyp.	1. hrabia	
"	2. hrabiego lub hrabi	
"	3. hrabiemu lub hrabi	wedł. odm. I.
"	4. hrabiego lub hrabię	hrabiowie, hrabiów
"	5. hrabio!	i t. d.
"	6. hrabią	
"	7. w hrabi	

Odmiana rzeczownika żeńskiego: księżna.

Liczba pojedyncza

Liczba mnoga

Przyp.	1. księżna	księżne
"	2. księżny lub księżnej	księżnych
"	3. księżnie lub księżnej	księżnym
"	4. księżnę	księżne
"	5. księżno!	księżne!
"	6. księżną	księżnemi
"	7. w księżnie lub księżnej	w księżnych

Jak odmieniają się rzeczowniki męskie: hrabia, margrabia, sędzia i żeńskie: hrabina, księżna, sędzina?

Te rzeczowniki odmieniają się częścią jak rzeczowniki, częścią jak przymiotniki.

§ 101. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Które rzeczowniki odmieniają się według odmiany przymiotnikowej?

Czy wszystkie nazwy miejscowości na „owa“ odmieniają się jak przymiotniki? (Brzezowa, Krzyżowa, jak przymiotniki, Częstochowa, jak rzeczowniki).

Czy rzeczowniki, oznaczające nazwę miejscowości a zakończone na „owa“, mają we wszystkich przypadkach takie końcówki, jak przymiotnik „dobra“?

Odmieniaj rzeczownik margrabia, margrabina, hrabina, sędzia!

Przypadkuj następujące rzeczowniki z przymiotnikami: dębowy liść, jadowita żmija, duże pole! — stary

leśniczy, miesiąc luty, pan Krasicki, królowa polska Jadwiga, bogaty hrabia, młoda księżna, zdrowa szewcówna, wieś Tarnawa, rzeka Biała!

§ 102. Stopniowanie przymiotników.

Janek jest tak *pilny* jak Witołd.

Witołd jest *pilniejszy* niż Miecio.

Antoś jest *najpilniejszy*.

Porównując ze sobą przymioty Janka, Witołda, Miecia i Antosia, widzimy, że pilność u Janka i Witołda jest w stopniu równym, pilność u Witołda jest w stopniu wyższym niż u Miecia, a pilność u Antosia znajduje się w stopniu najwyższym.

Widzimy tu trzy formy gramatyczne, które nazywamy stopniami.

Rozróżniamy 3 stopnie przymiotnika:

Stopień I. czyli równy (n. p. tani)

" II. " wyższy (n. p. tańszy)

" III. " najwyższy (n. p. najtańszy)

Stopień II gi urabia się przez dodanie do źródłosłowu końcówki „szy“, „sza“, „sze“, — lub „ejszy“, „ejsza“, „ejsze“.

N. p. od słaby: źródłosłów słab- końcówka: szy, sza, sze, — słab-szy, słab-sza, słab-sze;

od pracowity: pracowitszy, -sza, -sze;

od pilny: pilniejszy, -sza, -sze.

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-go, dodając przybranek „naj“.

N. p. naj-pracowitsz-sza-sze, naj-pilniejszy-sza-sze.

Pytania: Ile jest stopni przymiotnika? Jak się urabia stopień II-gi przymiotników? Jak się urabia stopień III-ci przymiotników?

§ 103. Niektóre przymiotniki stopniują się nieregularnie, t. j. zmieniają źródłosłów: n. p.

gładki—gładszy,
(a nie gładk-szy),

słodki—słodszy,

wąski—węższy,

cienki—cieńszy,

daleki—dalszy,

niski—niższy,

lekki—lżejszy,

szeroki—szerszy,

miękki—miększy,

głęboki—głębszy,

mały—mniejszy,

czerwony—czerwieńszy,	dobry—lepszy,
wesoły—weselszy,	zły—gorszy,
wielki—większy,	wysoki—wyższy.

§ 104. Jest jeszcze stopniowanie opisowe, t. j. takie, w którym stopień II-gi tworzy się za dodaniem do stopnia równego słów: bardziej, więcej — a w stopniu III-cim słów: najbardziej, najwięcej.

Przykłady:

I. pilny	II. bardziej pilny	III. najbardziej pilny
I. pracowity	II. więcej pracowity	III. najwięcej pracowity

Pytania: Które przymiotniki stopniują się nieregularnie?

Co to jest stopniowanie opisowe?

Które przymiotniki nie stopniują się wcale?

(Przymiotniki, pochodzące od rzeczowników, nie stopniują się:

N. p. złoty, srebrny, żelazny, miedziany, blaszany, drewniany, słomiany, marmurowy, jadalny, ojcowski, synowski i t. d. (od rzeczowników: *złoto, srebro, drewno, słoma, marmur* i t. d.).

IV. Liczebniki.

§ 105. Trzy uczennice — cztery gołębice — dziesięć piór — podwójna nitka — piąty żołnierz.

Wyrazy: trzy, cztery, dziesięć, podwójna, piąty — oznaczają liczbę osób, zwierząt i rzeczy.

Takie wyrazy, które oznaczają liczbę osób, zwierząt lub rzeczy nazywają się liczebnikami.

Pytania: *Co oznaczają liczebniki?* Które wyrazy nazywają się liczebnikami?

Podział i odmiana liczebników.

§ 106. Liczebniki główne.

Liczebniki, którymi liczymy, a które stoją na pytanie „ile“, nazywają się główne. Są one:

1. Jeden, jedna, jedno;	pięć, sześć, dziesięć,
2. (dwaj, dwa), dwie, dwa,	jedenastcie,
lub (obaj, oba) obie, oba,	ośmnastcie,

lub (obydwaj, obydwą)		dwadzieścia,
obydwie, obydwą;		dwadzieścia jeden,
3. trzej, trzy;		trzydzieści.
4. czterej, cztery,		50, 80, 100 i t. d.

Które liczebniki nazywają się główne? Na jakie pytanie odpowiadają liczebniki główne? Dlaczego nazywają się główne? (bo niemi liczymy i od nich pochodzą inne).

§ 107. Jeden, jedna, jedno, odmienia się jak zaimek ten, ta, to: jeden, jednego, jednemu, jednego, jeden, jednym, w jednym i t. d.

Uwaga: W IV. przyp. l. pojed. na rodzaj żeński jest „jedną“ n. p. t ę j e d n ą r ą c z k ę.

Liczebniki dwa, trzy, cztery, odmieniają się nieregularnie, n. p.:

Rodzaj męski.

Forma osobowa	Forma rzeczowa
P. 1. dwaj panowie	dwa stoły
„ 2. dwóch (dwu) panów	dwóch (dwu) stołów
„ 3. dwom panom	dwom stołom
„ 4. dwóch (dwu) panów	dwa stoły
„ 5. dwaj panowie!	dwa stoły!
„ 6. dwoma panami	dwoma stołami
„ 7. w dwóch (dwu) panach	w dwóch (dwu) stołach.

Rodzaj żeński.

Rodzaj nijaki.

P. 1. dwie siostry	dwa pióra
„ 2. dwóch (dwu) sióstr	dwóch (dwu) piór
„ 3. dwom siostram	dwom piórom
„ 4. dwie siostry	dwa pióra
„ 5. dwie siostry!	dwa pióra!
„ 6. dwiema (dwoma) siostrami	dwoma piórami
„ 7. w dwóch (albo dwu) siostrach	w dwóch (dwu) piórach.

§ 108. Według wzoru — dwaj, dwie, dwa — odmieniają się liczebniki: oba, obie, oba, — obaj, obadwa, obadwaj, obiedwie, n. p.

Rodzaj męsk.: obaj, obadwaj panowie (forma osob.) oba, obadwa stoły (forma rzecz.) obu, obudwóch panów, obu, obudwom panom, obu, obudwóch panów, i oba obadwa stoły, — obu, oboma, obudwoma panami, w obu, w obudwóch panach.

Rodzaj żeński: obie, obiedwie siostry, obu sióstr, obu siostram, obie (obiedwie) siostry, obu, obiema siostrami, w obu siostrach.

§ 109. odmiana liczebników: trzej, trzy, cztery.

Rodzaj męski	Rodzaj żeński i nijaki
P. 1. trzej, czterej (osobowo) trzy, cztery (rzeczowo)	trzy, cztery
„ 2. trzech, czterech	trzech, czterech
„ 3. trzem, czterem	trzem, czterem
„ 4. trzech, czterech (osob.) trzy, cztery (rzeczowo)	trzy, cztery
„ 5. trzej, czterej (osobowo) trzy, cztery (rzeczowo)	trzy, cztery
„ 6. trzema, czterema	trzema, czterem
„ 7. w trzech, czterech	w trzech, czterech.

§ 110. Liczebniki główne od 5 do 99 i liczebniki nieoznaczone odmieniają się dwojako: z rzeczownikiem i bez rzeczownika.

Wzór I. (z rzeczownikiem).

Przyp. 1. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
„ 2. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięciu</i> książek
„ 3. <i>pięciu</i> uczniom	<i>pięciu</i> książkom
„ 4. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
„ 5. <i>pięciu</i> uczniów	<i>pięć</i> książek
„ 6. <i>pięciu</i> uczniami	<i>pięciu</i> książkami
„ 7. <i>w pięciu</i> uczniach	<i>w pięciu</i> książkach.

Wzór II. (bez rzeczownika).

Przyp. 1. pięciu, kilku (osob.) pięć, kilka (rzeczow.)
„ 2. pięciu, kilku
„ 3. pięciom, kilkom
„ 4. pięciu, kilku (osob.) pięć, kilka (rzeczowo)

- Przyp. 5. pięciu, kilku (osob.)
 pięć, kilka (rzecz.)
 „ 6. pięcioma, kilkoma
 „ 7. w pięciu, w kilku.

Jaka jest więc różnica między temi dwoma wzorami?

Między temi dwoma wzorami jest taka różnica, że we wzorze II-gim liczebnik ma w III. przyp. końcówkę „om“ a w VI-tym „oma“ zamiast »u«.

N. p. Dałem książki moim *pięciu braciom*. Ilu braciom dałeś książki? *Pięciom*. — Cieszę się temi *kilku koronami*. Ilu koronami? *Kilkoma*.

§ 111. Odmiana liczebnika sto (bez rzeczownika).

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	sto	sta (n. p. trzysta)
„ 2.	sta	set (trzechset)
„ 3.	stu	stom
„ 4.	sto	sta
„ 5.	sto	sta
„ 6.	stem	stami
„ 7.	w ście	w stach.

Odmiana liczebnika sto (z rzeczownikiem).

- Przyp. 1. stu uczniów (sto koni)
 „ 2. stu uczniów
 „ 3. stu uczniom
 „ 4. { stu uczniów (osob.)
 { sto koni (rzeczowo)
 „ 5. jak pierwszy
 „ 6. stu uczniami
 „ 7. w stu uczniach.

Według jakiego wzoru odmienia się samo »sto«?

Samo *sto* odmienia się według rzeczownika *dzieło* (t. j. według odmiany II).

§ 112. Odmiana liczebnika 200 (dwieście) z rzeczownikiem.

- Przyp. 1. dwustu uczniów (dwieście stołów)
 „ 2. dwustu uczniów
 „ 3. dwustu uczniom

Przyp. 4. { dwustu uczniów (osob.)
 { dwieście stołów (rzecz.)

„ 5. jak pierwszy

„ 6. dwustu uczniami

„ 7. w dwustu uczniach.

§ 113. Odmiana liczebników: trzysta, czterysta.

Przyp. 1. trzystu, czterystu panów (trzysta ptaków)

„ 2. trzystu, trzechset, czterechset panów

„ 3. trzystu, trzemset, czteremset panom

„ 4. trzystu, trzechset, czterechset panów
trzysta, czterysta stołków

„ 5. jak pierwszy

„ 6. trzystu, czterystu panami

„ 7. w trzystu, czterystu panach

Według czego odmieniają się liczebniki 500, 600, 700, 800, 900?

Te liczebniki odmieniają się według liczebnika *pięć* z dodatkiem słowa *set* (*pięćset, pięciuset*).

§ 114. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Jak się odmienia liczebnik: jeden, jedna, jedno?

Kiedy się używa formy: dwaj, obaj, obadwaj — a kiedy: dwa, oba, obadwa? kiedy: trzej, czterej — trzy, cztery?

W którym przypadku kładzie się rzeczownik po liczebnikach od 5 i wyżej?

Jak się odmieniają liczebniki: dwa, trzy, cztery?

Według którego wzoru odmieniają się liczebniki od 5 do 99?

Jak się przypadkuje liczebnik „sto“ (bez rzeczownika)? Jak się odmieniają liczebniki: tysiąc, milion? (jak rzeczowniki?) —

Wyszukać i wypisać z ustępu... liczebniki główne i oznaczyć ich rodzaj i liczbę!

Przypadkować: dwaj uczniowie, dwie siostry, sześć zeszytów, sto ołówków, tysiąc legionistów, milion żołnierzy.

§ 115. Liczebniki zbiorowe.

Liczebniki zbiorowe oznaczają zbiór osób lub rzeczy.

n. p. dwoje, oboje, troje,
czworo, pięcioro,
sześcioro, siedmioro,
ośmioro, dziewięcioro,
dziesięcioro, jedenaścioro,
trzydzieści dwoje, troje i t. d.

Przykłady: *oboje* państwo, *troje* ludzi, *dwadzieścia dwoje* dzieci.

Co oznaczają liczebniki zbiorowe?

Odmiana liczebników zbiorowych.

- Przyp. 1. dwoje — kilkoro ludzi
" 2. dwojga — kilkorga ludzi
" 3. dwojgu — kilkorgu ludziom
" 4. dwoje — kilkoro ludzi
" 5. dwoje — kilkoro ludzi!
" 6. dwojgiem — kilkorgiem ludzi
" 7. w dwojgu — kilkorgu ludziach

§ 116. Liczebniki porządkowe.

Liczebniki porządkowe oznaczają porządek, w jakim osoby lub rzeczy po sobie następują.

N. p. pierwszy-a-e, drugi, trzeci, czwarty, piąty, szósty, dwudziesty, trzydziesty pierwszy i t. d.

Liczebniki porządkowe odmieniają się tak, jak przymiotniki (dobry-a-e).

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Co oznaczają liczebniki porządkowe?

Jak się pytamy o nie? (który-a-e?)

Jak się przypadkują? Odmieniaj przez przypadki: drugi uczeń — czwarta uczenica — dziesiąte dzieło! Zastosuj w zdaniach w liczbie pojed. we wszystkich przypadkach: siódmy dzień!

Urobić z liczebników głównych! dwadzieścia, dwadzieścia dwa, 26, 34, 59, 60, 96, 100 — liczebniki porządkowe!

§ 117. Liczebniki wielorakie.

Linja jest dwojaka: prosta i krzywa. Podwójna nitka jest mocna. Kupiec ma trojakię wina i kilkorakie owoce.

Liczebniki: dwojaka, podwójna, trojaki, kilkora-
kie — oznaczają, że przedmioty mogą być różnego
rodzaju lub oznaczają wielorakość części, wchodzących
do składu pewnej rzeczy.

Takie liczebniki nazywają się wielorakie.

Pytania: Co oznaczają liczebniki wieloraki?

Na jakie pytania odpowiadają? (na pytania: wie-
loraki-a-e, iloraki-a-e?)

Odmieniaj przez przypadki: dwojaka linja — po-
trójna nitka — pięciorkie wina — pojedynczy kape-
lusz — dziesiętna miara!

Jak się odmieniają liczebniki wielorakie? (tak, jak
przymiotniki: dobry-a-e, tani-a-e).

§ 118. Liczebniki wielorakie są:

jednaki-a-e	czworaki
dwojaki-a-e	pięcioraki
trojaki	dziesięciorki
tyloraki, kilkoraki	podwójny-a-e
wieloraki i t. d.	potrójny-a-e
dwudziestorki	poczwórny-a-e
pojedynczy-a-e	dziesiętny-a-e i t. d.

§ 119. Liczebniki podziałowe odpowiadają na
pytanie: po ile?

N. p. *po sześć* jabłek — *po czworo* ludzi — *po dwa-
dzieścia* koni — *po kilka* halerzy.

Liczebniki: po sześć, po czworo, po dwadzieścia,
po kilka — oznaczają, po ile jednostek z większej
ilości bierzemy pod uwagę.

Takie liczebniki nazywają się podziałowe.

§ 120. Są one następujące:

po jednemu, po jednym, po jednej, po jednym,
po dwóch, po dwa, po dwie, po dwoje,
po trzech, po trzy, po troje,
po czterech, po cztery, po czworo,
po pięciu, po pięć, po pięciorko,
po sto, po dwieście,
po kilka, po kilku, po kilkanaście,
po kilkadziesiąt, po kilkaset i t. d.

Liczebniki podziałowe nie odmieniają się przez przypadki, bo mają formę przysłówków.

Pytania: Co oznaczają liczebniki podziałowe? Czy się odmieniają?

Napisz 8 zdań i zastosuj w nich liczebniki podziałowe!

§ 121. Liczebniki nieokreślone czyli nieoznaczone są takie liczebniki, które niedokładnie oznaczają liczbę osób, zwierząt lub rzeczy.

N. p. tyle, mało, wiele, parę, kilka, kilkoro, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset, kilka tysięcy i t. d.

Pytania: Jak oznaczają liczebniki nieokreślone ilość przedmiotów? Co to są liczebniki nieokreślone? Wyszukaj liczebniki z ustępu... i oznacz ich podział! Przez co odmieniają się liczebniki? (przez rodzaje, liczby i przypadki).

Uwaga 1. Liczebniki podziałowe i niektóre nieokreślone (n. p. tyle, mało, wiele) nie przypadają się.

Dlaczego rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki nazywają się odmiennymi częściami mowy? (Odmieniają się przez liczby, rodzaje i przypadki).

Uwaga 2. Rzeczowniki, zaimki, przymiotniki i liczebniki nazywają się krótko imionami.

V. Czasowniki.

§ 122. Brat *pisze*. Żołnierz *idzie*. Kot *łapie* myszy. Kamień *leży*. Trawa *zieleni się*.

Wyrazy: *pisze, idzie, łapie, leży, zieleni się* — oznaczają czynność osób i rzeczy (wymienionych) lub stan, w jakim się osoby lub rzeczy znajdują.

Brat *pisze, pisał, będzie pisał* (lub *napisze*).

Wyrazy: *pisze, pisał, napisze* — oznaczają czynność w czasie (czyli każda czynność może odbywać się teraz, odbyła się dawniej lub dopiero odbędzie się później).

Takie wyrazy, które oznaczają czynność osób i rzeczy w jakimś czasie lub stan, w jakim się osoba jakaś lub rzecz znajduje, nazywamy czasownikami.

Pytania: Które wyrazy nazywamy czasownikami? Dlaczego te wyrazy nazywają się czasownikami?

Wyszukaj z ustępu... czasowniki! Napisz z własnego pomysłu 20 czasowników! Napisz 10 zdań, w których orzeczenie będzie czasownikiem!

§ 123. Czasowniki przechodnie i nieprzechodnie.

Uczennica *pisze* zadanie. Nauczyciel *uczy* uczennicę. Tu czynność, wychodząca od uczennicy, przechodzi na zadanie; — czynność, wychodząca od nauczyciela, przechodzi na uczennicę.

Czasowniki: *pisze*, *uczy* — oznaczają czynność przechodnią.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność przechodnią, są *przechodnie*.

Wiatr *wieje* — rzeka *plynie* — ptak *lata*. Czasowniki *wiać*, *plynąć*, *latać* — są nieprzechodnie czyli nijakie, bo czynność ich nie przechodzi na żadną osobę ani na rzecz.

Uwaga: Czasowniki przechodnie można odróżnić łatwo od nieprzechodnich po tem, że o czasowniki przechodnie pytamy się „kogo, co?” (kogo? czego?).

N. p. kogo widziałeś? brata. — Co pisałeś, rysowałeś? list, obraz. — (Widzieć, pisać, rysować — to są czasowniki przechodnie). Nie można zaś kogo? ani co? *plynąć*, *szumieć*, *krzyczeć*, *latać*, bo są to czasowniki nieprzechodnie.

Pytania: Które czasowniki nazywają się przechodnie?

Co to są czasowniki nieprzechodnie?

Po czem odróżnić można czasowniki przechodnie od nieprzechodnich?

§ 124. Uczeń *był pochwalony*, pies *został obity*. — Czasowniki *być pochwalonym*, *zostać obitym*, wyrażają, że osoba (uczeń) i zwierzę (pies) przyjęły na siebie czynność. — (Uczeń odebrał pochwałę a pies bicie).

Takie czasowniki, które wyrażają, że jakaś osoba lub rzecz odbiera od innej osoby lub rzeczy czynność, oznaczają czynność bierną.

Kiedy oznaczają czasowniki czynność bierną?

Iloraką czynność mogą oznaczać czasowniki?

Trojaką czynność mogą oznaczać czasowniki:
1) *przechodnią*, 2) *nieprzechodnią* czyli *nijaką*, 3) *bierną*.

§ 125. Czasowniki *przechodnie* odmieniają się w dwóch stronach czyli formach:

W czynnej (n. p. piszę, pisałem, napiszę zadanie — i *w biernej* (zadanie jest pisane, było napisane i będzie napisane).

Czasowniki *nieprzechodnie* mogą być użyte tylko *w formie czynnej* (n. p. Gwiazdy przyświecają ludziom. Zając spał. Pies będzie szczekał).

Pytania: W ilu stronach czyli formach odmieniają się czasowniki *przechodnie*?

W jakiej formie mogą być użyte czasowniki *nieprzechodnie*?

§ 126. Czasowniki *dokonane* i *niedokonane*.

Uczeń przeczytał książkę i napisał zadanie.

Rolnik zasiał zboże.

Czasowniki: *przeczytał*, *napisał*, *zasiał* — wyrażają czynność *rozpoczętą* i *skończoną*.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność *rozpoczętą* i *skończoną* nazywają się *dokonane*.

Pytania: Jaką czynność wyrażają czasowniki *dokonane*?

Co oznaczają czasowniki *dokonane*?

Uczeń czytał książkę i pisał zadanie.

Rolnik siał zboże.

Wyrazy: *czytał*, *pisał*, *siał* — oznaczają czynność *zaczętą* ale *nieskończoną* (*niedokonaną*).

Takie czasowniki, które oznaczają czynność *rozpoczętą* a *nieskończoną*, nazywają się *niedokonane*.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Co oznaczają czasowniki *niedokonane*?

Zamień czasowniki *niedokonane* na *dokonane*:
spać, wołać, kopać, mówić, myśleć, malować, rysować,
pisać, sprzedawać!

Zamień czasowniki dokonane na niedokonane: wymówić, wyrósć, pochwalić, rozbić, odbił, zaśpiewała, przeleciał, ochroniła, dowiedział się.

§ 127. Czasowniki zaimkowe.

Boję się — lękam się — śmieję się — spodziewam się.

Czasowniki powyższe używa się zawsze ze zaimkiem „się“. Bez zaimka się nie mają znaczenia, bo nie można powiedzieć: boję brata, lękam stracha — śmieję z niego — spodziewam kolegi.

Czasowniki takie, które tylko ze zaimkiem „się“ mogą być użyte, nazywają się zaimkowe.

Pytania: Co to są czasowniki zaimkowe?

Napisać 6 zdań z czasownikami zaimkowymi! •

§ 128. Czasowniki zwrotne i nieosobowe.

Myję się — myję brata. Uczę się — uczę siostrę.

On chwali się — on chwali kolegę.

Czasowniki myję, uczę, chwali — mogą być użyte z zaimkiem zwrotnym się lub bez niego.

Takie czasowniki, które mogą być użyte z zaimkiem zwrotnym „się“ ale mogą się i obejść bez niego, nazywają się zwrotne.

Które czasowniki nazywają się zwrotne?

Które czasowniki nazywają się »nieosobowe«?

Takie czasowniki, w których niema wyrażonej osoby działającej, nazywają się nieosobowe.

N. p. błyska się, grzmi, świta, marznie, trzeba, można, musi się, mówiono, tańczono, płakano i t. p.

§ 128. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Napisać 5 zdań, w których orzeczeniem będą czasowniki zwrotne.

Wypisać z ustępu... czasowniki i oznaczyć ich podział!

Jak się dzielą czasowniki?

Czasowniki dzielą się na:

1. przechodnie

(w stronie czynnej i w stronie biernej)

2. nieprzechodnie czyli nijakie

(w stronie czynnej)

3. dokonane
4. niedokonane
5. zaimkowe
6. zwrotne
7. nieosobowe.

§ 129. Osoby, liczby, rodzaje.

(Ja) piszę, (ty) piszesz, (on) pisze, (ona) pisze, (ono) pisze — (my) piszemy, (wy) piszecie, (oni, one) piszą.

Czasownik, do którego może się stosować zaimek osoby pierwszej (ja lub my), jest użyty w I. osobie; czasownik, do którego może się stosować zaimek osoby II (ty lub wy), jest użyty w II osobie!

czasownik, przy którym może być użyty zaimek osoby trzeciej (on, ona, ono i na liczbę mnogą: oni, one), jest położony w III osobie.

Pytania: Ile osób i liczb rozróżniamy w odmianie czasowników?

W odmianie czasowników rozróżniamy 3 osoby: to jest *pierwszą*, *drugą* i *trzecią* i dwie liczby: *pojedynczą* i *mnogą*.

Uwaga: W odmianie czasownika rozróżniamy także rodzaje, n. p. on pisał, ona pisała, ono pisało, to jest rodzaj męski, żeński i nijaki.

Do każdego z tych czasowników dodaj odpowiedni zaimek:

Rachujesz, pisałem, biegnie, powrócił, płakało, zjemy, narysujecie, pomogą.

Czasy.

§ 130. Uczeń chodzi do szkoły, pisze i czyta.

Uczeń chodził do szkoły, pisał i czytał.

Uczeń będzie chodził (lub pójdzie) do szkoły, będzie pisał (napisze) i będzie czytał (przeczyta).

Czasowniki: chodzi, pisze, czyta wyrażają czynność, która się odbywa teraz.

Czasowniki oznaczające czynność, która się teraz odbywa, są w czasie teraźniejszym.

Pytania: Które czasowniki są w czasie teraźniejszym?

Co oznacza czas teraźniejszy?

(Czas teraźniejszy oznacza czynność, która się teraz odbywa).

§ 131. Czasowniki: chodził, pisał, czytał — oznaczają czynność, która się w przeszłości (dawniej) odbywała, lub odbyła.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się w przeszłości odbywała lub odbyła, są w czasie przeszłym.

Pytania: Kiedy czasowniki są w czasie przeszłym? Co oznacza czas przeszły?

(Czas przeszły oznacza czynność, która się w przeszłości odbywała lub nawet odbyła).

§ 132. Czasowniki: będzie chodził, będzie pisał, będzie czytał — lub: pójdzie, napisze, przeczyta — wyrażają czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie.

Czasowniki, oznaczające czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie, są w czasie przyszłym.

Pytania: Kiedy czasownik jest w czasie przyszłym? Co oznacza czas przyszły?

(Czas przyszły oznacza czynność, która się dopiero w przyszłości odbędzie).

§ 133. Oprócz tych trzech głównych czasów jest jeszcze *czas zaprzeszyły*, oznaczający czynność, która się w przeszłości odbyła przed inną przeszłą czynnością. N. p. Nim uczennica napisała była zadanie, nadeszła pani nauczycielka.

Pytania: Co oznacza czas zaprzeszyły? Kiedy czasownik jest w czasie zaprzeszyłym?

Ile czasów rozróżniamy?

Cztery czasy rozróżniamy:

1. Czas teraźniejszy,
2. Czas przeszły,
3. Czas zaprzeszyły,
4. Czas przyszły.

§ 134. Ćwiczenia piśmienne: Następujące zdania przerobić na czas przeszły: Ptaki latają w powietrzu. Ryby pływają we wodzie. Koguty pieją. Stolarz robi stoły. Służąca sprząta pokój.

Następujące zdania napisać w czasie przyszłym: Otwarłem drzwi do pokoju. Szukałem ołówka. Zosia poszła do szkoły. Hela przyniosła mleko ze sklepu. Miecio poszedł do rzeki. Mama dała dzieciom obiad.

Napisać po 3 zdania w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym!

Zdania, położone w czasie zaprzeszłym, zamienić na czas przyszły! Zaniósłem list na pocztę wpierw, nim pocztyljon był odjechał.

Nim usiadłem był do stołu, nadszedł przyjaciel.

Tryby.

§ 135. Tryb oznajmujący.

Piszę list. Zima nadchodzi. Myłem się w zimnej wodzie. Przyniosę cukier ze sklepu.

Zapomocą takich form: piszę, nadchodzi, myłem się, przyniosę — oznajmiamy, że coś się dzieje, działa lub dział się będzie na pewno.

Takie formy czasowników, zapomocą których oznajmujemy, że coś się dzieje, działa się, lub dział się będzie na pewno, nazywamy trybem oznajmującym.

Jakie formy czasowników nazywamy trybem oznajmującym?

Pytania: Co oznacza tryb oznajmujący?

(Tryb oznajmujący oznacza, że coś dzieje się, działa się, dział się będzie lub jest na pewno).

Ile czasów ma tryb oznajmujący?

(Wszystkie cztery czasy ma tryb oznajmujący, t. j. czas teraźniejszy, przeszły, zaprzeszły i przyszły).

§ 136. Tryb przypuszczający (warunkowy).

Byłbym przyszedł do ciebie, gdyby nie padał deszcz. Odwiedziłabym cię była w niedzielę, ale mieliśmy gości.

Formy: byłbym przyszedł, odwiedziłabym była — oznaczają czynność nie rzeczywistą ale możliwą w pewnych warunkach.

Takie czasowniki, które oznaczają czynność nie rzeczywistą ale możliwą w pewnych warunkach, są położone w trybie warunkowym czyli przypuszczającym.

Pytania: Co oznaczają czasowniki, położone w trybie warunkowym?

Jak się nazywa inaczej tryb warunkowy?

Co oznacza tryb warunkowy?

(Ten tryb oznacza, że coś byłoby lub działałoby się, ale pod pewnym warunkiem).

Ile czasów ma tryb warunkowy?

Tryb warunkowy ma:

1. *Czas teraźniejszy*, n. p. brałabym — jadłabym.

2. *Czas przeszły*, n. p. wzięłabym była — jadłabym była — lub byłabym wzięła — byłabym jadła.

§ 137. Tryb rozkazujący.

Bądź uważny! Pisz starannie! Proszę do mieszkania! Siadajcie panowie! Oby Bóg dopomógł do zwycięstwa!

Czasowniki: pisz! proszę! siadajcie! Oby dopomógł! wyrażają rozkaz, prośbę i życzenie.

Takie czasowniki, które wyrażają rozkaz, prośbę lub życzenie, są w trybie rozkazującym.

Trybu rozkazującego używa się w II ej i III ej osobie liczby pojedynczej, — w I-szej, II-giej i III-ciej osobie liczby mnogiej. N. p.:

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

2. osoba — pisz!

1. osoba — piszmy!

3. „ — niech pisze!

2. „ — piszcie!

3. „ — niech piszą!

Które czasowniki są w trybie rozkazującym? Jak jest od czasowników: czytać, gotować, pomagać — tryb rozkazujący?

W ilu trybach odmieniają się czasowniki?

W trzech trybach odmieniają się czasowniki:

1. w trybie oznajmującym,

2. w trybie przypuszczającym czyli warunkowym,

3. w trybie rozkazującym.

§ 138. O wyrazie bezokolicznym (bezokoliczniku).

Uczę się w szkole czytać, pisać, rachować. Woda zaczęła *ciec* z beczki. Chciał biec, ale zatrzymał się. Kazałem mu pomóc w robocie.

Czasowniki: czytać, pisać, rachować, ciec, biec, pomóc — oznaczają jedynie czynność lub stan a nie wyrażają ani czasu, ani osoby, ani rodzaju i liczby.

Takie czasowniki, które podają tylko samą nazwę czynności lub stanu, a nie określają bliższych okoliczności pod względem czasu, osoby, rodzaju lub liczby są wyrażone w bezokoliczniku.

Pytania: Które czasowniki są wyrażone w bezokoliczniku? Jaką końcówkę mają bezokoliczniki? (*ć* lub *c*).

Napisać w bezokoliczniku czasowniki: gram, pilnujesz, ostrzygł, upiekł, młócimy, myślą, uciekacie, przyrzekłem, zwiózł, zjadłbym, lażałoby, mogłem.

O imiesłowach.

§ 139. Człowiek *pracował* gorliwie. — Gorliwie *pracujący* człowiek zasługuje na pochwałę. Chrześcijaństwo *wierzą* w jednego Boga. *Wierzący* człowiek w jednego Boga jest chrześcijaninem. Uczeń *namalował* konia. *Namalowana* róża jest piękna. Kowal *podkuł* konia. *Podkuty* koń nie upadnie prędko. — Dziecko *plakało*. *Placzące* dziecko.

Wyrazy: pracujący, wierzący, namalowana, podkuty, placzące — pochodzą od czasowników: pracować, wierzyć, namalować, podkuć, płakać.

Jaki człowiek? — pracujący. Jaki człowiek — wierzący. Jaka róża? — namalowana. Jakie dziecko? — placzące.

Takie wyrazy, które pochodzą od czasowników a są podobne do przymiotników i odpowiadają, jak one na pytania: jaki? jaka? jakie? nazywają się imiesłowami.

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Z których części mowy urabia się imiesłowcy? Na jakie pytania odpowiadają? Do których części mowy są podobne imiesłowcy? Utworzyć imiesłowcy z czasowników: siedzieć, rósć, rysować, jeść, zabić, dać, kupić, drzeć, prać, modlić się!

§ 140. *Ile jest imiesłowów?*

Są cztery imiesłowy w stronie czynnej i cztery w stronie biernej.

Imiesłowy czynne są:

1. Imiesłów czasu teraźniejszego, a to:

a) odmienny, zakończony na *ący, ąca, ące*, n. p. piszący, pisząca, piszące; biorący, biorąca, biorące i

b) nieodmienny na *ąc*: biorąc, pisząc, siedząc.

2. Imiesłów przeszły na *ł, ła, ło*, n. p. pisał, pisała, pisało; — brał, brała, brało.

3. Imiesłów zaprzeszły na *szy*, n. p. napisawszy, wzięwszy.

4. Imiesłów czasu przyszłego, n. p. mający-a-e, pisać, brać — lub: mając brać, mając pisać i t. d.

Imiesłowy bierne są:

1. Imiesłów współczesny, n. p. będąc chwalo-nym-ą-em.

2. Imiesłów przeszły na *ty, ta, te*, lub *ny, na, ne*, n. p. bity, bita, bite, — chwalony, chwalona, chwalone.

3. Imiesłów zaprzeszły, n. p. zostawszy pochwalonym-ą-em.

4. Imiesłów przyszły, n. p. mający-a-e być chwalo-nym-ą-em.

Z czego się składa wyraz bezokoliczny strony biernej?

Wyraz bezokoliczny strony biernej składa się ze słowa posiłkowego *być, bywać, zostać* i z imiesłowów, zakończonych na *ty, ta, te* — lub *ny, na, ne*, n. p. być chwalonym, zostać zapisanym.

§ 141. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Wylicz imiesłowy czynne? Jak się urabia imiesłów czynny teraźniejszy?

Imiesłów czynny teraźniejszy urabia się w ten sposób, dodając do tematu, zakończonego na spółgłoskę, końcówkę *ąc, ący, ąca, ące* n. p. od pisać temat (pisz) będzie: pisząc, piszący, pisząca, piszące — a do tematów, zakończonych na samogłoskę, daje się jeszcze wstawkę „j” n. p. od wita: witając, witający, witająca, witające.

Jak się urabia imiesłów czynny przeszły?

Imiesłów czynny przeszły urabia się, dodając do tematu końcówki *ł, ła, ło*.

N. p. od wita: witał, witała, witało — od tematu pisa: pisał, pisała, pisało.

Jak się urabia imiesłów zaprzeszły?

Imiesłów zaprzeszły urabia się, dodając do tematu końcówkę „*sz*“. Jeśli temat kończy się na samogłoskę, to dodaje się jeszcze wstawkę „*w*“ n. p. wita(*w*)-szy, pisa(*w*)-szy; — jeśli zaś temat kończy się na spółgłoskę, to daje się wstawkę „*ł*“, n. p. zwióz(*ł*)-szy.

Z czego się składa imiesłów przyszły czynny?

(Składa się z dwóch części: ze słowa mieć w imiesłowie czasu teraźniejszego i z bezokolicznika właściwego czasownika n. p. mający-a e orać, mając żać).

Ile jest biernych imiesłowów?

Jak się urabia imiesłów bierny przeszły?

Imiesłów bierny przeszły urabia się, dodając do tematu czasownika końcówki: *ty, ta, te* lub *ny, na, ne*, lub *ony-a-e* (w l. mn. *eni*).

N. p. od bić: bi—*ty-ta-te*, od pisać: pisa—*ny-na-ne*, od wlec: wlec — *ony-ona-one*, — liczba mnoga wlec - *eni*.

Z ilu części składa się imiesłów bierny, współczesny? Jaką końcówkę otrzymuje imiesłów zaprzeszły? Urób od czasownika dokonanego: przepisać — imiesłów zaprzeszły bierny! Utwórz od czasownika niedokonanego: pisać — imiesłów zaprzeszły bierny! (nie używa się).

Jak będzie imiesłów czynny teraźniejszy od czasownika dokonanego przepisać? a jak od niedokonanego: pisać?

(Czasowniki dokonane nie mają imiesłowu czynnego teraźniejszego, bo nie można mówić: przepisząc lecz pisząc).

§ 142. *O końcówkach w odmianie czasownika.*

Odmieniaj w czasie teraźniejszym czasowniki:
witać — brać — kupować!

Wykaż według tych wzorów, jakie końcówki otrzymuje czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego?

Czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego otrzymuje:

w I. os. I. poj. *m, ę* lub *ję*, n. p. wita-*m*, bior-*ę*, kupu-*ję*,

w II. os. I. poj. *sz, esz* lub *jesz*, n. p. wita-*sz*, bierz-*esz*, kupu *jesz*,

w III. os. licz. poj. *e* lub *je*, n. p. wita, bierze, kupuje,

w I. os. I. mn. *my, emy, jemy*, n. p. wita-*my*, bierz-*emy*, kupu *jemy*.

w II. os. I. mn. *cie, ecie, jecie*, n. p. wita-*cie*, bierze-*cie*. kupu *jecie*,

w III. osobie licz. mn. *ją, a*, n. p. wita-*ją*, bior-*ą*.

Pytania: Jakie końcówki otrzymuje czasownik w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego?

Odmieniaj w czasie teraźniejszym: pisać, poprawiać, przepraszać, śpiewać, grać!

Jak się urabia czas teraźniejszy trybu warunkowego?

Czas teraźniejszy trybu warunkowego urabia się, dodając do imiesłowu przeszłego czasownika

w 1. osobie liczby pojed. *bym*

„ 2. „ „ „ *byś*

„ 3. „ „ „ *by*

„ 1. „ „ mnog. *byśmy*

„ 2. „ „ „ *byście*

„ 3. „ „ „ *by*

N. p. chwaliłbym, chwaliłbyś, chwaliłby, — chwaliłibyśmy, chwaliłibyście, chwaliłiby.

Jak się urabia czas przeszły trybu warunkowego?

Czas przeszły trybu warunkowego urabia się, dodając do czasu teraźniejszego w liczbie pojed. czasownik „był“ a w liczbie mnogiej „byli“.

N. p. chwaliłbym był, chwaliłbyś był, chwaliłby był, lub byłbym chwalił, byłbyś chwalił i t. d.

Wzory odmiany czasowników.

§ 143. *Odmiana słowa posiłkowego »być«.*

Bezokolicznik:	być
Imiesłów czasu teraźniejszego odmienny:	będący-a-e,
„ czasu teraźniejszego nieodmienny:	będąc
„ czasu przeszłego:	był, była, było
„ zaprzęsły:	—
„ czasu przyszłego:	{mający-a-e być {mając być.
Imiesłów przeszły bierny:	(od)byty-a-e.

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba 1. jestem	osoba 1. jesteśmy
„ 2. jesteś	„ 2. jesteście
„ 3. jest	„ 3. są

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
os. 1. byłem, byłam, byłem	os. 1. byliśmy, byłyśmy
„ 2. byłeś, byłaś, byłeś	„ 2. biliście, byłyście
„ 3. był, była, było	„ 3. byli, były

3. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba 1. będę	osoba 1. będziemy
„ 2. będziesz	„ 2. będziecie
„ 3. będzie	„ 3. będą

II. Tryb rozkazujący:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
osoba 1. (niema)	osoba 1. bądźmy!
„ 2. bądź!	„ 2. bądźcie!
„ 3. niech będzie!	„ 3. niech będą!

III. Tryb warunkowy:

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyn.	osoba 1. byłbym, byłabym, byłobym
	„ 2. byłbyś, byłabyś, byłobyś
	„ 3. byłby, byłaby, byłoby

Liczba mnoga	osoba	1. bylibyśmy, byłybyśmy
	"	2. bylibyście, byłybyście
	"	3. byliby, byłyby

§ 144. *Odmiana czasownika »mieć«.*

Bezokolicznik: mieć.

Imiesłów czynny teraźniej.	odm.:	mający-a-e
"	"	nieodm: mając
"	"	przeszły: miał, miała, miało
"	"	zaprzeszły: (niema)
"	"	przyszły: (niema)

I. Tryb oznajmujący:

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed.	osoba	1. mam	Liczba mn.	osoba	1. mamy
	"	2. masz		"	2. macie
	"	3. ma		"	3. mają

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.	osoba	1. miałem, miałam, miałom
	"	2. miałeś, miałaś, miałoś
	"	3. miał, miała, miało

Liczba mnoga.	osoba	1. mieliśmy, miałyśmy
	"	2. mieliście, miałyście
	"	3. mieli, miały

3. Czas zaprzeszły.

Liczba. pojedyn.	miałem był, miałam była, miałom było
	miałeś " miałaś " miałoś "
	miał " miała " miało "

Liczba mnoga.	mieliśmy byli, miałyśmy były
	mieliście " miałyście "
	mieli " miały "

4. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę miał, będę miała, będę miało
 będziesz miał, będziesz miała, będziesz miało
 będzie miał, będzie miała, będzie miało.

Liczba mnoga.

będziemy mieli, będziemy miały
 będziecie " będziecie "
 będą " będą "

II. Tryb warunkowy.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyn. miałbym, miałabym, miałobym
miałbyś, miałabyś, miałobyś
miałby, miałaby, miałoby.

Liczba mnoga mieliśmy, miałybyśmy
mielibyście, miałybyście
mieliby, miałyby.

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

miałbym był, miałabym była, miałobym było
lub: byłbym miał, byłabym miała, byłobym miało
byłbyś miał, byłabyś miała, byłobyś miało
byłby miał, byłaby miała, byłoby miało.

Liczba mnoga.

bylibyśmy mieli, byłybyśmy miały
bylibyście " byłybyście "
byliby " byłyby "

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojed.

os. 2. miej!
" 3. niech mają!

Liczba mn. os. 1. miejmy!

" 2. miejcie!
" 3. niech mają!

§ 145. *Odmiana czasownika przechodniego, niedokonanego »chwalić«.*

Źródłosłów: chwali

Bezokolicznik: chwalić.

Imiesłów czynny teraźn. odm.: chwalać-a-e

" " " nieodm.: chwalać

" " przeszły: chwalił-a-o

" " zaprzyszły: (niema)

" " przyszły: mający-a-e chwalić

lub: mając chwalić.

A. Strona czynna.

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed.	chwałę	Liczba mnoga	chwalimy
	chwalisz		chwalicie
	chwali		chwalą.

2. Czas przeszły.

Liczba pojed. chwaliłem, chwaliłam, chwaliłom
chwaliłeś, chwaliłaś, chwaliłoś
chwalił, chwaliła, chwaliło
Liczba mnoga chwaliiliśmy, chwaliłyśmy
chwaliiliście, chwaliłyście
chwaili, chwailiły.

3. Czas zaprzeszyły.

Liczba pojedyncza.

chwaliłem był, chwaliłam była, chwaliłom było
chwaliłeś był, chwaliłaś była, chwaliłoś było,
chwalił był, chwaliła była, chwaliło było.

Liczba mnoga.

chwaliiliśmy byli, chwaliłyśmy były
chwaliiliście byli, chwaliłyście były
chwaili byli, chwailiły były.

4. Czas przyszły.

Liczba pojedyncza.

będę chwalił, będę chwaliła, będę chwaliło
będziesz chwalił, będziesz chwaliła, będziesz chwaliło
będzie chwalił, będzie chwaliła, będzie chwaliło.

Liczba mnoga.

będziemy chwaili, będziemy chwailiły
będziecie chwaili, będziecie chwailiły
będą chwaili, będą chwailiły.

II. Tryb warunkowy.

1. Czas terażniejszy.

Liczba pojed. chwaliłbym, chwailabym, chwailobym
chwaliłbyś, chwailabyś, chwailobyś
chwailiby, chwailiby, chwailiby.
Liczba mn. chwailibyśmy, chwailiłybyśmy
chwailibyście, chwailiłybyście
chwailiby, chwailiłyby

2. Czas przeszły.

chwailbym był, chwailabym była, chwailobym było
lub:

byłbym chwail, byłabym chwaila, byłobym chwailo
byłbyś chwail, byłabyś chwaila, byłobyś chwailo
byłby chwail, byłaby chwaila, byłoby chwailo.

bylibyśmy chwalili, byłybyśmy chwały
bylibyście chwalili, byłybyście chwały
byliby chwalili, byłyby chwały.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba poj.	—	Liczba mn.	chwalmy! chwalcie! niech chwała!

§ 146. B. Strona bierna.

Bezokolicznik: być chwalonym.

Imieśn. bierny przeszły:	chwalony-a-e
" " współczesny:	będąc chwalonym-ą-em
" " zaprzyszły:	(pochwalonym-ą-em)
" " przyszły:	mając być pochwalonym-ą-em

I. Tryb oznajmujący.

1. Czas teraźniejszy.

Liczba pojed.	jestem (lub bywam) jesteś chwalony-a-e jest chwalony-a e.	chwalony-a-e
Liczba mnoga	jesteśmy chwaleni-e jesteście chwaleni e są chwaleni.	

2. Czas przeszły.

Liczba pojedyncza:

byłem chwalony, byłem chwalona, byłem chwalone
byłeś chwalony, byłaś chwalona, byłoś chwalone
był chwalony, była chwalona, było chwalone.

Liczba mnoga.

byliśmy chwaleni, byliśmy chwalone
byliście chwaleni, byliście chwalone
byli chwaleni, były chwalone.

3. Czas przyszły.

Liczba pojed.	będę chwalony, chwalona, chwalone będziesz chwalony, chwalona, chwalone będzie chwalony, chwalona, chwalone.
Liczba mnoga	będziemy chwaleni, chwalone będziecie chwaleni, chwalone będą chwaleni, chwalone.

II. Tryb warunkowy.

1. Czas terażniejszy.

byłbym chwalony, byłabym chwalona, byłobym
chwalone i t. d.

2. Czas przeszły.

byłbym był chwalony, byłabym była chwalona i t. d.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojed. —

bądź chwalony!

niech będzie chwalony-a-e!

Liczba mnoga

bądźmy chwaleni!

bądźcie chwaleni!

niech będą chwaleni!

§ 147. *Wzór odmiany czasownika dokonanego*
»pochwalić«.

Strona czynna.

Bezokolicznik: pochwalić.

Imiesłów terażniejszy: (niema)

„ współczesny: (niema)

„ przeszły: pochwalił-a-o

„ zaprzeszły: pochwaliwszy

„ przyszły: mając pochwalić.

Strona bierna.

Bezokolicznik: { zostać pochwalonym.
być chwalonym.

Imiesłów terażniejszy: (niema)

„ współczesny: będąc pochwalonym

„ przeszły: pochwalony-a-e

„ zaprzeszły: zostawszy pochwalonym

„ przyszły: mający być pochwalonym.

I. Tryb oznajmujący.

Strona czynna.

Czas terażniejszy: —

„ przeszły: pochwałem

„ zaprzeszły: pochwałem był

„ przyszły: pochwałę.

Strona bierna.

Czas terażniejszy: —

- „ przeszły: zostałem pochwalony
 „ zaprzeszły: zostałem był pochwalony
 „ przyszły: { *będę* } pochwalony.
 { *zostanę* }

II. Tryb warunkowy.

Strona czynna:

- Czas terażniejszy: pochwalilibym
 „ przeszły: byłbym pochwalił

Strona bierna.

- Czas terażniejszy: byłbym pochwalony
 „ przeszły: byłbym został pochwalony.

III. Tryb rozkazujący.

Strona czynna.

Strona bierna.

- pochwal! *bądź* } pochwalony!
 zostań }
 pochwalcie! *bądźcie* } pochwaleni!
 zostańcie }

§ 148. *Uwaga:* W języku polskim używamy rzadko formy biernej, a zastępujemy ją wyrażeniem nieosobistym w stronie czynnej. Zamiast więc: *jestem chwalony, jesteś chwalony*, mówi się:

W czasie terażn.: *chwalą mnie, chwalą ciebie, chwalą go, ją, je, — chwalą nas, chwalą was, chwalą ich (je).*

Czas przeszły: *chwalili mnie, chwalili ciebie, chwalili go i t. d.*

Czas przyszły: *będą mnie chwalili* (lub *chwalic mię będą*) i t. d.

Tryb warunkowy.

Czas terażn.: *chwaliliby mnie, chwaliliby ciebie* i t. d.

Czas przeszły: *byliby mnie chwalili* i t. d.

Którego czasu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają czasu terażniejszego.

N. p. od *pochwalić* jest *pochwałę* (ale to czas przyszły).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki niedokonane?

Czasowniki niedokonane nie mają imiesłowu zaprzęzłego, (bo *pochwaliwszy* jest od czasownika dokonanego *pochwalić* a *chwaliwszy* nie używa się).

Którego imiesłowu nie mają czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane nie mają imiesłowu czasu terażniejszego. (Od *pochwalić* nie można powiedzieć *pochwalący*, a *chwalący* jest od czasownika niedokonanego *chwalić*).

§ 149. *Odmiana czasownika nieprzechodniego »spać«.*

Bezokolicznik: spać.

Imiesłów czynny terażniejszy: śpiąc, -y, -a, -e

„ „ przeszły: spał, -a, -o

„ „ przyszły: mając spać.

I. Tryb oznajmujący.

Czas terażn.: śpię, śpisz, śpi i t. d.

„ przeszły: spałem (spałam, spałom) i t. d.

„ zaprzęzły: spałem był, (spałam była, spałom

„ przyszły: będę spał, -a, -o i t. d. [było) i t. d.

II. Tryb warunkowy.

Czas terażn.: spałbym, spałabym, spałobym

„ przeszły: byłbym spał, byłabym spała, byłobym spało i t. d.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojed. — Liczba mn. śpijmy!

śpij!

śpijcie!

niech śpi!

niech śpią!

Uwaga: Czasowniki nieprzechodnie nie odmieniają się w stronie biernej.

§ 150. *Odmiana czasownika zaimkowego »śmiać się«.*

I. Tryb oznajmujący.

Czas terażn.: śmieję się, śmiejesz się, śmieje się,
śmiejemy się, śmiejecie się, śmieją się,

- Czas przeszły: śmiałem się, śmiałam się, śmiałom się i t. d.
" zaprzeszły: śmiałem się był, śmiałam się była, śmiałom się było i t. d.
" przyszły: będę się śmiał, będę się śmiała, będę się śmiało i t. d.

II. Tryb warunkowy.

- Czas teraźn.: śmiałbym się, śmiałabym się, śmiałobym się i t. d.
" przeszły: byłbym się śmiał, byłabym się śmiała, byłobym się śmiało i t. d.

III. Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyncza. Liczba mnoga.

— śmiejmy się!
śmiej się! śmiejcie się!
niech się śmieje! niech się śmieją!

§ 151. *Odmiana czasowników nieosobowych:*
»świta«, »błyska się«.

W której osobie odmieniają się czasowniki nieosobowe?

Czasowniki nieosobowe odmieniają się tylko w III. osobie n. p.:

I. Tryb oznajmujący.

- Czas teraźn.: świta, błyska się
" przeszły: świtało, błyskało się
" zaprzeszły: zaświtało było, błysnęło się było
" przyszły: będzie świtać, będzie się błyskać.

II. Tryb warunkowy.

- Czas teraźn.: świtałoby, błyskałoby się
" przeszły: byłoby świtało, byłoby się błyskało.

III. Tryb rozkazujący.

Niech świta! Niech błyska się!

§ 152. *Odmiana czasowników »rozumieć«, »umieć«.*

- Imiesł. czynny teraźn.: rozumiejąc, umiejąc
rozumiejący-a e, umiejący-a-e,
" przeszły: rozumiał a-o, umiał-a-o,

od dawna. — Ile masz pieniędzy? — *mało*. — Dlaczego? — *dlatego*. — Jak pilny jest Staś? — *bardzo*.

Wyrazy: zimno, tam, dzisiaj, stamtąd, od dawna, mało, dlatego, służą do bliższego określenia czasowników i przymiotników i odpowiadają na pytania: jak? gdzie? kiedy? kędy? skąd? dokąd? odkąd? od kiedy? ile? dlaczego?

Takie wyrazy nazywają się przysłówkami.

Pytania: Do określenia czego służą przysłówki? Na jakie pytania odpowiadają przysłówki?

§ 154. Przysłówki dzielą się na:

1. *pytające*, któremi się pytamy.

N. p. czy? czyż? czyli? alboż? kiedy? odkąd? od kiedy? czemu? jak? naco? kędy? którędy i t. d.

2. *twierdzące*, które wyrażają twierdzenie.

N. p. tak, zaiste, rzeczywiście, niezawodnie, bez wątpienia, podobno, może, prawdziwie i t. d.

3. *przeczące*, które oznaczają zaprzeczenie.

N. p. nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, nie tak, nie tu, nie tam i t. d.

4. *czasowe* (na pytanie: kiedy?) teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, już, jeszcze, dawno, potem, wnet, długo, krótko i t. d.

5. *miejscowe* (na pytanie: gdzie? skąd? którędy?) tu, tam, wszędzie, stąd, stamtąd, tędy, tamtędy i t. d.

6. *sposobowe* (na pytanie: jak?) dobrze, dostatecznie, źle, tak, owak, jakoś, inaczej, nieinaczej, ciągle, jasno, ciemno i t. d.

7. *przysłówki, stopnia miary* (na pytanie: w jakim stopniu? ile?) bardzo, mało, prawie, tyle, wiele, trochę, cokolwiek, nadzwyczaj, szczególnie, nadewszystko i t. d.

Pytania: Zastosuj w zdaniach przysłówki pytające, twierdzące, przeczące i t. d.!

Wyszukaj z ustępu... przysłówki i oznacz ich podział!

§ 155. Stopniowanie przysłówków.

W rzece jest *głęboko*, w jeziorze jest *głębiej*, w morzu jest *najgłębiej*. Witold rysuje *pięknie*, Janek *piękniej*, a ich kolega *najpiękniej*.

Jak widzimy przysłówki zakończone na „o“, „e“, stopniują się podobnie jak przymiotniki.

Stopień II-gi urabia się, dodając do źródłosłowu stopnia pierwszego końcówkę „ej“.

N. p. pięknie, piękniej, tanio, taniej i t. d.

Stopień III-ci urabia się ze stopnia II-ego, dodając na początku przybranekę „naj“, n. p. najpiękniej, najtaniej.

Pytania: Które przysłówki stopniują się? Jak urabia się stopień II-gi? Jak urabia się stopień III-ci?

Niektóre przysłówki stopniują się nieregularnie, t. j. zmieniają źródłosłów.

N. p. głęboko, głębiej, najgłębiej (zamiast: głębokiej, najgłębokiej); daleko, dalej, najdalej; wysoko, wyżej, najwyżej; nisko, niżej, najniżej; lekko, lżej, najlżej; dobrze, lepiej, najlepiej; źle, gorzej, najgorzej.

Uwaga: Niektóre przysłówki mogą być także spójnikami. (Patrz przy nauce o spójniku).

VII. Spójniki.

§ 156. Umiem pisać *i* czytać. Złoto jest droższe *niż* srebro. Ptak lata, *a* ryba pływa. Przyjdź do mnie dzisiaj *lub* jutro! Będę się bawił, *gdy* się nauczę. — Byłem w mieście, *ale* nie spotkałem brata. Uczennica otrzymała nagrodę, *bo* się dobrze uczyła. Pójdę do gimnazjum, *albo* do szkoły realnej. Ołówek kosztował 2 centy, *czyli* 4 halerze. Nie dotrzymujesz słowa, *więc* nie wierzę ci. Wiem, że są 4 pory roku, *a to*: wiosna, lato, jesień *i* zima. Cnota jest droższa, *aniżeli* wszystkie skarby, *bo* cóż po skarbach tego świata, *jeśli* człowiek duszę zatraci. Proś brata, *aby* cię przepytał lekcji! Wieloryb ma wielką paszczę, *lecz* gardło wąskie.

Wyrazy: *i*, *niż*, *a*, *lub*, *gdy*, *ale*, *bo*, *albo*, *czyli*, *więc*, *że*, *a to* — łączą, czyli spajają wyrazy lub zdania.

Takie części mowy nieodmienne, które łączą czyli spajają dwa wyrazy lub dwa zdania, nazywają się spójnikami.

Które części mowy nazywają się spójnikami?

§ 157. Najczęściej używane spójniki są: i, a, aż, ani, ale, albo, aby, ażeby, aczkolwiek, by, bo, bowiem, albowiem, choć, bądź, czy, czyli, częścią — częścią, dopiero, gdy, gdyż, gdyby, jak, jak-tylko, jeśli, jeżeli, aniżeli, jużto, jak-tak, kiedy, lecz, lubo, ni, niż, niech, niechaj, ponieważ, sporo, także, to też, tudzież, więc, że, iż, żeby, iżby, zatem, zwłaszcza i t. p.

Uwaga: Niektóre spójniki mogą być także przysłówkami:

N. p. *Jak* się nazywasz? („*jak*“ jest przysłówkiem). Nazywam się, *jak* mój ojciec („*jak*“ jest tu spójnikiem). *Kiedy* wynaleziono druk? („*kiedy*“ jest przysłów.). Druk wynaleziono wtedy, *kiedy* żył Jan Guttenberg („*kiedy*“ jest spójn.). *Czyli* się już nie poprawisz? („*czyli*“ jest przysł.). Za zeszyt dałem 1 markę *czyli* 100 fenigów („*czyli*“ jest spójn.). Czy mogę prosić cię o pożyczenie książki? („*czy*“ jest przysł.). Król wymierzał jednaką sprawiedliwość bogatemu *czy* biednemu („*czy*“ jest spójnikiem).

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Wypisać spójniki z ustępu...!

Napisać 8 zdań ze spójnikami!

VIII. Przyimki.

§ 168. Brat siedział *przy* stole. Ptak śpiewał *na* drzewie. Ryby pływają *we* wodzie. Otrzymałem podarunek *od* niego. Nieprzyjaciel spalił wioskę *za* lasem.

Wyrazy: *przy*, *na*, *we*, *od*, *za* — oznaczają, w jakim stosunku pozostaje brat do stołu, ptak do drzewa, ryby do wody i t. d.

Te wyrazy stoją *przy* rzeczowniku, czyli *przy* imieniu i stanowią z nim łącznie jedną część zdania.

Takie wyrazy nazywają się *przyimkami*!

Które wyrazy nazywają się przyimkami?

Przyimki rządzą 2-gim, 3-cim, 4-tym, 6-tym i 7-ym przypadkiem, a niektóre także kilku przypadkami.

§ 159. Uczeń przyszedł *bez* książki. (bez czego? 2. p.). *Prócz* Jasia był i Antoś. (prócz kogo?) 2. p.).

idę *do* szkoły. (gdzie?) 2. p.). — Nie zrobisz tego *dla* rannie? (dla kogo? czego?) 2. p.). Byłem *u* wuja. (u kogo? 2. p.). Droga prowadziła *wzdłuż* rzeki. (wzdłuż czego? 2. p.).

Po przyimkach: bez, prócz, do, ale, u, wzdłuż — stoi 2. przypadek.

Przypadkiem 2-gim rządzą przyimki: bez, prócz, oprócz, do, dla, u, koło, około, naokoło, zamiast, podług, wedle, wzdłuż, wprost, nawprost, powyżej, poniżej, blisko, bliżej, najbliżej, wśród, pośród, względem, obok, wewnątrz, zewnątrz.

§ 160. Przypadkiem 3-cim rządzą: ku, przeciw, przeciwko, naprzeciwko, wbrew, gwoli.

N. p. Słońce miało się *ku* zachodowi, (ku czemu? 3. p.). Nie mam nic *przeciwko* temu, (przeciwko czemu? 3. p.). Postąpił *wbrew* przyrzeczeniu, (wbrew czemu? 3. p.) i t. p.

§ 161. Przyp. 4-tym rządzi przyimek: przez. —

N. p. Szło dziecię *przez* rzekę. Droga prowadziła *przez* las, (przez co? 4 p.).

§ 162. Przypadkiem 7-ym rządzi: przy.

N. p. *Przy* domu jest studnia, (przy czym? 7 p.).

Przypadkiem 2-gim i 3-cim rządzą naprzeciw, naprzeciwko.

N. p. *Naprzeciw* (naprzeciwko) domu jest ogród, naprzeciw czego? 2. p.).

§ 163. Przypadkiem 2-gim i 4-tym rządzą: mimo, pomimo:

N. p. *Mimo* uszu niejeden nie słyszy, (mimo czego? 2. p.). *Mimo to* (lub: pomimo to), że był karany, nie poprawił się. (pomimo co? 4. p.).

§ 164. Przypadkiem 2-gim i 6-tym rządzi przyimek: z (ze).

N. p. Wziął ubranie *ze* szafy. (z czego? 2. p.). Zgubiła kartkę *z* książki. (z czego? 2. p.). Wyrwał kwiat *z* korzeniem. (z czym? 6. p.). Bawię się *ze* siostrą. (z kim? 6 p.).

§ 165. Przypadkiem 4-tym i 6-tym rządzą: między, pomiędzy, pod, przed, nad.

N. p. Zając uciekł *między* (pomiedzy) drzewa. (między co? 4. p.). *Między* (pomiedzy) górami są doliny. (między (pomiedzy) czym? 6. p.). *Pod* górę idzie się ciężko. (pod co? 4. p.). On mieszka *pod* lasem. (pod czym? 6. p.). Zajedź *przed* dom i stań *przed* gankiem! (przed co zajedź? przed dom. 4. p. — przed czym stań? przed gankiem. 6. p.).

§ 166. Przypadkiem 4-tym i 7-ym rządzą: w, na, o, po.

N. p. *W* kościele są ołtarze. (w czym? 7. p.). Nieprzyjaciel wszedł *w* las. (w co? 4. p.). Wyszedł *na* drzewo. (na co? 4. p.). *Na* drzewie są owoce. (na czym? 7. p.). Pytał się *o* pana. (o kogo? 4. p.). Mówił *o* znajomym. (o kim? 7. p.). Byłem *po* list. (po co? (4. p.). *Po* tym liście będę pisała drugi. (po czym? 7. p.).

§ 167. Przypadkiem 2-gim, 4-tym i 6-tym rządzi: za

N. p. *Za* Chrobrego była Polska bogata. (za kogo? 2. p.). Schował się *za* drzewo. (za co? 4. p.). Biegł *za* wozem. (za czym? 6. p.).

Pytania: Wypisać przyimki z ustępu... i zaznaczyć w którym przypadku są rzeczowniki, do których należą!

IX. Wykrzykniki.

§ 168. Wykrzykniki są to takie części mowy nieodmienne, których używamy, wykrzykując niejako z powodu radości, przerażenia, gniewu, smutku, żalu.

N. p. *Hej!* chłopcy, do roboty! — *Ach!* stójcie, stójcie, krzyknął starszy zbójca. *Precz* mi z drogi! *Hola!* mości panie! *Aj!* Daj mi spokój! Ktoś mię potracił, a szklanka *brzdęk!* Myśliwy odwiódł kurek i... *pif, paf!* a zając padł nieżywy. *Hejże!* na ślizgawkę! Woźnica krzyknął: *wio!* — *Biada!* mnie Herodowi! *Ha! ha! ha!* śmiał się Kuba. *Otóż* jestem! wołał ukryty szpak. *Brawo!* wyśmienicie powiodła się wyprawa!

Najczęściej używane wykrzykniki są: a! ach! biada! e! ech! ej! ha! ho! hej! hola! hejze! i! no!

nuże! niestety! precz! otóż! miau! och! pif! paf! brzdęk!
bęć! trzask! prask! i t. d.

Pytania: Kiedy używa się wykrzykników?

Wylicz części mowy nieodmiennel

Dlaczego przysłówki, spójnik, przyimek i wykrzyknik nazywają się nieodmiennymi częściami mowy?

§ 169. *Wzór rozbioru na części mowy.*

Święty	jaki Jan Kanty?	przymiotnik, rodz. męski, l. poj., przyp. 1.
Jan,	kto szedł?	rzec. os., żywot., zmysł., rodz. m. l. p., przyp. 1.
wracając	co czyniąc?	imiesł. nieodm. terażniej.
raz	kiedy	przysłówki czasu.
do	—	przyim. rządzi przyp. 2.
domu	do czego?	rzeczown. rzecz., nieżyw., zmysłowy, imię pospol., rodzaj męski, l. pojed., przyp. 2. odm. I.
od	—	przyimek przyp. 2.
chorej	jakiej?	przym., rodz. ż., l. poj., przyp. 2.
staruszki,	od kogo?	rzec. osob., żyw., zmysł. imię posp., rodz. ż., l. poj. przyp. 2., odm. III.
szedł	co czynił?	czasow. nieprz., niedok., czas przeszły, tryb ozn. III os. I. poj. rodz. męs.
sam	—	zaim. wskaz. rodz. męs. pryp. 1., l. pojed.
i	—	spójnik.
odmawiał	co czynił?	czasow. przech., niedok., cz. przes., tryb ozn. III. os. licz. pojed. r. męski.
pacierze.	odmawiał co?	rzec. rz., nieżyw., zmysł., im. posp., r. męski licz. mn., przyp. 4., odm. I.
Wieczór	co się zbliżało?	rzec. rz., nieżyw., zmysł., im. posp. r., męs., l. p., przyp. 1., odm. I.

się zbliżał,	co się mówi o wieczorze?	czasow. zwr. niedok., tr. ozn., cz. prze., l. poj., r. męski, osoba III.
gdy wszedł	— co uczynił?	spójnik. czasow. nieprzech., dok., tr. ozn., czas przeszły, l. p., r. m., os. III.
do lasu	— do czego?	przyimek, rządzi 2. p. rzeczown. rz., nieżywotn. zmysł., im. posp., r. m., l. p., prz. 2., odm. I.
ciemnego,	jakiego?	przym. r. męsk., l. pojed., przyp. 2.
który	jaki?	zaimek względn. l. pojed., przyp. 1.
mu	komu należało przejsć?	zaim. osob., rodz. męski, l. poj., przyp. 3.
przejsć	co mu należało?	czasown. dokon., wyraz bezokoliczny.
należało.	—	czasow., nieos. III. osoba, czas. przesz., tryb ozn., liczby pojed.

IV. Składnia.

O zdaniu pojedynczem rozwiniętym.

§ 170. Powtórzenie: *Kiedy jest zdanie pojedyncze?*

Zdanie pojedyncze jest wtedy, gdy wyraża jedną tylko myśl.

N. p. *Brat pisze. Idę do szkoły. Tadzio uczy się gramatyki polskiej.*

Jak się nazywa zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego?

Takie zdanie pojedyncze, które się składa tylko z podmiotu i orzeczenia z łącznikiem lub bez niego, nazywa się *zdaniami prostymi*.

N. p. *Brat pisze. Drzewo jest wysokie. Ona będzie śpiewała.*

Co to jest zdanie pojedyncze rozwinięte?

Zdanie pojedyncze rozwinięte jest takie zdanie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze inne wyrazy czyli określniki.

N. p. *Rolnik* (podmiot) *orze* (orzecz.) *rolę* (określnik). *Pilna* uczennica *zasługuje na pochwałę*. (Tu są określniki: *rolę*, *pilna*, *na pochwałę*).

§ 171. *Które są najważniejsze części zdania?*

Najważniejsze części zdania są *podmiot i orzeczenie*.

Co to jest podmiot?

Podmiot jest to osoba albo rzecz, o której w zdaniu jest mowa.

Jak się pytamy o podmiot?

O podmiot pytamy się: „Kto!” lub „co!”

N. p. *Rolnik orze rolę*. — *Kto orze?* — *rolnik*. — *Drzewo jest wysokie*. — *Co jest wysokie?* — *drzewo*. (Wyrazy: *rolnik*, *drzewo* są podmiotami).

Kiedy pytamy się o podmiot słowem »kto«? a kiedy »co«?

Słowem *kto?* pytamy o osobę, a słowem *co?* o rzecz.

W którym przypadku jest podmiot?

Podmiot jest zwykle w przypadku 1-szym. (Podmioty w powyższych zdaniach: *rolnik*, *drzewo*, *brat*, *Tadzio* — są w 1. przypadku).

Co to jest orzeczenie?

Orzeczenie jest taki wyraz w zdaniu, który oznacza to, co się o podmiocie mówi czyli orzeka.

Jak się pytamy o orzeczenie?

O orzeczenie pytamy się: co się mówi o podmiocie? lub: co robi podmiot?

N. p. w zdaniu: *Rolnik orze rolę* — pytamy się o orzeczenie: „Co robi *rolnik?*” — „*orze*” — a w zdaniu: *Drzewo jest wysokie?* — pytamy się o orzecz.: „Co się mówi o *drzewie?*” — jest „*wysokie*”. (Wyrazy: *orze*, *wysokie* — są orzeczeniami).

§ 172. *Co może być w zdaniu podmiotem?*

Podmiotem w zdaniu może być: rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów, wyraz bezokoli-

czny, przysłówek, spójnik, przyimek, wykrzyknik, a nawet i całe zdanie.

N. p. *Uczeń* (rzeczow.) pisze. *Ona* (zaim.) śpiewa. *Ja* (zaimek) nie widziałem go. *Jeden* (liczeb.) upadł, a *drugi* (liczeb.) pobiegł dalej. *Biedny* (przym.) nadziedzł. *Pilny* (przym.) otrzyma pochwałę. *Zastrzelony* (imiesłów) spadł z konia. *Pobity* (imiesł.) poszedł na skargę. *Tańczyć* (wyraz bezokol.) jest przyjemnie. *Spać* (bezokol.) długo jest niezdrowo. *Teraz* (przysł.) jest podmiotem. *Grzecznie* (przysł.) jest przysłówkiem. *Na* (przyim.) jest przyimkiem. *Okolo* (przyim.) rządzi 2-gim przyp. *I* (spójnik) jest samogłoską. *Lub* (spójnik) jest także spójnikiem. *Ach* (wykrz.) wyraża podniesienie głosu. *Hola!* (wykrz.) jest wykrzyknikiem. *Kto rano wstaje*, (całe zdanie podmiot) temu Pan Bóg daje (orzeczenie).

§ 173. *Któremi częściami mowy może być wyrażone orzeczenie?*

Orzeczenie może być wyrażone czasownikiem lub imieniem, t. j. rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem, liczebnikiem, imiesłowem.

Przykłady:

Orzecz. czasownikowe: Uczennica *rysuje*. Brat *czyta*.

Orzeczenie rzeczownikowe: Kot jest domowym *zwierzęciem*. Sąsiad jest dobrym *gospodarzem*.

Orzeczenie przymiotnikowe: Jaś jest *pilny*. Kanaerek jest *piękny*.

Orzeczenie zaimkowe: To zadanie jest *twoje*. Tamten dom był *jego*.

Orzeczenie liczebnikowe: Siostra jest *pierwszą* w klasie. Jej brat był *ostatni*.

Orzeczeniem imiesłów: On jest *skaleczony*. Koń jest *podkutý*.

§ 174. *Czem się łączy podmiot z orzeczeniem, gdy orzeczeniem nie jest czasownik ale imię?*

Gdy orzeczeniem nie jest czasownik ale imię, to łączy się z podmiotem zapomocą łącznika — „być” w jakimkolwiek czasie.

N. p. Bóg *jest* (łącz.) wszechmocny. Bóg *był* (łącz.) wszechmocny. Bóg *będzie* (łącz.) wszechmocny.

Kiedy łącznik można w zdaniu opuścić?

Łącznik wtedy można opuścić, gdy się go można domyśleć i gdy miał być użyty w czasie teraźniejszym.

N. p. Mój brat kupcem. (Tu domyślamy się „jest“).
To moja praca. (Domyślamy się „jest“).

§ 175. *Kiedy można opuścić w zdaniu podmiot?*

Podmiot w zdaniu można opuścić:

1. jeśli podmiotem jest zaimek osobisty, (ja, ty, on-a-o, my, wy, oni-e),

N. p. Piszę. Czy byłeś? Uważa. Bawiliśmy się. Czytaliście. Poszli. (Tu opuszczono podmioty: ja, ty, on-a-o, my, wy, oni).

2. jeśli się go można w zdaniu domyśleć,

N. p. Czy brat był z tobą? — Był. — Tu się domyślamy podmiotu „brat“.

3. Jeśli orzeczeniem jest wyrażenie nieosobowe.

N. p. zdaje mi się, trzeba, można, bywało, grzmiało i t. d. — Tu domyślamy się podmiotu „ono“.

§ 176. *Kiedy można opuścić orzeczenie?*

Orzeczenie można opuścić, jeśli się go z treści zdania domyśleć możemy.

N. p. Ja uczyłem się lekcji a brat także. — Tu domyślamy się orzeczenia „uczył się“.

Uwaga: Można opuścić w zdaniu i podmiot i orzeczenie, gdy się ich można domyśleć.

N. p. Pytałem się brata, czy ma zadanie, a on mi odpowiedział: Tak. — Domyślamy się: „mam zadanie“, „Tak“ jest więc tu zdaniem.

Ćwiczenia piśmienne:

Napisać po 2 zdania, w których będzie podmiotem: rzeczownik, zaimek, liczebnik, przymiotnik, imiesłów!

Napisać po 2 zdania z orzeczeniem czasownikowym, rzeczownikowym i przymiotnikowym!

Następujące zdania proste rozwinąć: Żołnierz walczy. Brat czytał. Siostra pisała. Rzeka płynie. Wróbel przeleciał. Zniwiarze powrócili.

Określniki do podmiotu (rzeczownika).

Przydawa k a.

§ 177. — dziecko słucha.

— pióro jest stalowe.

- uczniowie wyszli.
- woda parzy.
- koń nie ślizga się.

Rozwińmy te zdania proste przez dodanie określników do rzeczownika:

Jakie dziecko? — grzeczne.

Które pióro? — moje.

Ilu uczniów? — dwaj.

Jaka woda? — wrąca.

Czyj koń? — jego.

Przymiotnik: grzeczne — zaimek: moje, jego — liczebnik: dwaj — imiesłów: wrąca — służą do bliższego określenia rzeczowników i odpowiadają na pytanie: jaki-a-e? który-a-e? czyj? ile?

Przymiotnik, zaimek, liczebnik, lub imiesłów, służący do bliższego określenia podmiotu (rzeczownika) na pytanie: jaki? jaka? jakie? który? która? które? czyj? ile? — nazywa się przydawką.

Pytania: Co to jest przydawka? Którymi częściami mowy może być wyrażona? Do określenia czego służy?

§ 178. Zdania: Ptak lata. Żołnierz zwyciężył. Pies szczeka. Szewc pracuje. Malarz maluje — rozwinąć przez dodanie przydawek!

Napisać 5 zdań z przydawkami!

§ 179. Wielki człowiek... Przydawka „wielki“ jest w liczbie pojed., przyp. 1 rodzaj męski — rzeczownik „człowiek“ taksamo. — O dwunastej godzinie wyjdziemy z naszej szkoły. Przydawka „dwunastej“ jest w licz. pojed., przyp. 7, rodzaj żeński — taksamo rzeczownik „godzinie“.

W czym się zgadza przydawka z rzeczownikiem, do którego należy?

Przydawka zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w liczbie, przypadku i rodzaju.

Dopełniacz.

§ 180. Mieszkańcy *miasta* wyjeżdżają. (Czego mieszkańcy? — miasta). Zeszyt *ucznia* jest czysty. Czyj zeszyt? — ucznia). Brat twojej *mamy* jest twoim wu-

jem. (Czyj brat? — mamy). Silny wiatr ugiął wierzchołkami *drzew*. (Wierzchołkami czego? — drzew).

Rzeczowniki: miasta, ucznia, mamy, drzew — służą do określenia rzeczowników i są w 2. przypadku.

Rzeczownik w 2. przypadku, służący do bliższego określenia innego rzeczownika na pytanie: kogo? czego? lub czyj? czyja? czyje? — nazywa się dopełniaczem.

Pytania: Co nazywamy dopełniaczem? Do określenia czego służy dopełniacz?

W którym przypadku jest położony dopełniacz?

Wyszukaj w ustępie... dopełniacze!

Napisać 5 zdań z dopełniaczami!

Dopowiedzenie.

§ 181. Jabłoń, *drzewo* owocowe, rośnie w ogrodzie. (Co za jabłoń? — drzewo owocowe — określnik „drzewo“ w 1. przyp.). Nie widziałem Warszawy, *stolicy* Polski. Której Warszawy? — stolicy — określnik „stolicy“ w 2. przyp.). Przypatruję się Mickiewiczowi, *pomnikowi* na rynku krakowskim. (Któremu Mickiewiczowi? — pomnikowi — określnik w 3. przyp. do rzeczownika „Mickiewiczowi“).

Rzeczowniki: drzewo, stolicy, pomnikowi — służą do określenia innych rzeczowników: jabłoń, Warszawy, Mickiewiczowi — i zgadzają się z nimi w przypadku.

Rzeczownik, służący do bliższego określenia drugiego rzeczownika, a zgadzający się z nim w przypadku — nazywa się dopowiedzeniem.

Pytania: Co to jest dopowiedzenie? Którą częścią mowy może być wyrażone?

Na jakie pytanie odpowiada dopowiedzenie?

Dopowiedzenie odpowiada na pytania: który? która? które? jaki-a-e? lub: co za jeden-a-o?

§ 182. Generał Kościuszko walczył w obronie ojczyzny. (Dopowiedzenie „generał“ stoi przed rzeczownikiem „Kościuszko“). Książę Józef był waleczny. (Dopowiedzenie jest książę“ do podmiotu „Józef“).

Czy dopowiedzenie może stać tylko po rzeczowniku?

Nie, — dopowiedzenie może stać i przed rzeczownikiem.

§ 183. Cieszę się baśniami, książką od cici. (Dopowiedzenie „książką” jest w l. poj. a rzeczownik „baśniami” w l. mnogiej). Kapałem się w Dunajcu, rwącej rzece. (Dopowiedz. „rzece” jest rodz. żeńskiego — a „Dunajec” rodz. męsk.).

Czy dopowiedzenie zgadza się zawsze z rzeczownikiem, do którego należy w rodzaju i liczbie?

Dopowiedzenie nie zawsze zgadza się z rzeczownikiem, do którego należy, w rodzaju i liczbie.

Ćwiczenia piśmienne: Napisać 5 zdań z dopowiedzeniami!

Wyszukać w ustępie... dopowiedzenia!

Określenie przyimkowe.

§ 184. List *od kolegi* ucieszył mię. (Który list? lub od kogo list? — od kolegi). Ptak z przestrzelonem *skrzydłem* nie może latać. (Który ptak? — ze skrzydłem). Ubranie *ze sukna* jest ciepłe. (Które ubranie — ze sukna).

Rzeczownik *kolegi* z przyimkiem *od* służy do określenia rzeczownika *list*; rzeczownik *ze skrzydłem* służy do określenia rzeczow. *ptak*; rzeczow. *ze sukna* służy do określenia rzeczownika *ubranie*.

Rzeczownik z przyimkiem, służący do określenia innego rzeczownika na pytanie: który-a-e? jaki-a-e? nazywa się określeniem przyimkowym?

Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Czem może być wyrażone okr. przyimkowe? Na jakie pytania odpowiada? Do określenia czego służy? Napisać 10 zdań z określ. przyimkowym!

Określniki do czasownika i przymiotnika.

Przedmiot.

§ 185. Widziałem *Wisłę*. (Bo widziałem? — Wisłę — określnik w 4. przyp. wyrażony rzeczown.).

Widziałem *go* w mieście. (Kogo widziałem? — go — okr. w 4. przyp. wyraż. zaimkiem).

Uczymy się *gramatyki*. (Czego uczymy się? — gramatyki — określnik w 2. przyp.).

Dzieci winszują *rodzicom*. (Komu winszują? — rodzicom — określnik w 3. przyp.).

Uczeń cieszy się dobrem *świadcstwem*. (Czem cieszy się? — świadectwem — określnik w 6. przyp.).

Powiem *ci coś!* (Komu? — ci — określnik w 3. przyp. wyrażone zaimkiem osob. — Co powiem? — coś — określnik w 4. przyp., wyraż. zaimkiem nieokr.).

Grzeczny jest usługny *ludziom*. (Komu usługny? — ludziom. Ten rzeczownik służy do określenia przymiotnika: usługny).

Rzeczowniki: *Wislę, gramatyki, rodzicom, kredką*, służą do bliższego określenia czasowników: *widziałem, uczymy się, winszują, rysuje i są* w przyp. 2., 3., 4. i 6.

Zaimki: *go, ci, coś* — służą także do bliższego określenia czasowników: *widziałem, powiem*.

Rzeczownik (w 3. p.) *ludziom*, służy do bliższego określenia przymiotnika: *usługny*.

Rzeczownik lub w jego zastępstwie zaimek w przypadku 2, 3, 4 lub 6, służący do określenia czasownika lub przymiotnika, nazywa się przedmiotem.

Uwaga: Przedmiot w 2-gim i 4-tym przyp. nazywa się przedmiotem bliższym, a w 3. i 6. przedmiotem dalszym.

§ 186. Pytania: Którą częścią mowy może być wyrażony przedmiot? Na jakie pytania odpowiada? W którym może być przypadku? Kiedy jest przedmiot bliższy a kiedy dalszy?

Następujące czasowniki zastosować w zdaniach z przedmiotem w 4. przypadku: *uczyć, narysować, uszyć, rąbać, zastrzelić, wiązać, zeszyć*.

Następujące czasowniki zastosować w zdaniach z przedmiotem w 2. przypadku: *uczyć się, domyślić się, nie przyjąć, potrzebować, dożyć, wstydzić się, nie zapominać*.

Napisać 5 zdań z przedmiotem w 3. przypadku i 5 zdań z przedmiotem w 6. przypadku.

Rozebrać na części zdania: *Ojciec kieruje wychowaniem swoich, małych dzieci*.

§ 187. Określenie przysłówkowe.

Adaś uczy się *dobrze*. (Jak się uczy? — dobrze — określnik, wyrażony przysłówkiem, służący do okreś. czasownika „uczy się“). Ołówek leży *tam*. (Gdzie leży? — tam — przysówek do okreś. czasownika „leży“). Djament jest *bardzo* drogi. (Jak drogi? — bardzo — służy do określenia przymiotnika „drogi“). Brat idzie do *domu*. (Gdzie idzie? — do domu — określnik służący do okreś. czasownika „idzie“, wyrażony rzeczownikiem „domu“ z przyimkiem „do“). Przyjaciel będzie u *ciebie*. (Gdzie będzie — u ciebie — zaimek „ciebie“ z przyimkiem „u“ służy do określenia czasownika „będzie“). Handlarz podróżował *nocą* (zamiast w nocy). Nocą służy do określenia czasownika „podróżował“ na pytanie: kiedy?

Przysówek, rzeczownik z przyimkiem lub bez niego lub też w zastępstwie rzeczownika zaimek z przyimkiem, służący do określenia czasownika lub przymiotnika na pytanie jak o przysłówki: jak, gdzie, kiedy, skąd, dokąd, kędy, któredy, ile, w jaki sposób i t. p. nazywa się określeniem przysłówkowym.

§ 188. Rozróżniamy określenia przysłówkowe:

1. miejsca, na pytania: gdzie? skąd? dokąd? odkąd?
2. czasu, na pytanie: kiedy?
3. sposobu, na pytanie: w jaki sposób?
4. stopnia i miary, na pytania w jakim stopniu? ile?

§ 189. Pytania i ćwiczenia piśmienne:

Którymi częściami mowy może być wyrażone określenie przysłówkowe? Do czego służy? Na jakie pytania odpowiada?

Otworzyć książki! ustęp... Rozbieraj zdanie..!
Napisać 10 zdań z okr. przysłówkowym!

§ 190. Wzór rozbioru na części zdania.

Pewien zacy kupiec wracał konno z jarmarku do domu. Na koniu był przymocowany do siodła tłumoczek, w którym znajdowało się kilkanaście tysięcy złotych, prawie połowa jego majątku.

Kto wracał?	kupiec	podmiot, wyraż. rzeczow. osob., żywot., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. 1., odm. I.
co czynił kupiec?	wracał	orzeczenie, wyraż. czasow. przech., niedok., czas przeszły, tryb oznaj., rodz. męś., osoba III.
jaki kupiec?	pewien	przydawka, wyraż. zaim. nieokr., rodz. m., przyp. 1.
" "	zaczny	przydawka, wyraż. przym., r. męś., prz. 1., stop. I.
jak wracał?	konno	określ. przysl. sposobu, wyraż. przysłów. spos.
skąd wracał?	z jarmarku	określ. przysl. miejsca, wyraż. rzeczown. rz., nieżywot., zmysł., rodz. męś., l. pojed., przyp. 2., odm. I. z przyimkiem "z".
dokąd wracał? (gdzie?)	do domu	określ. przysl. miejsca i wyraż. rzeczown. rzeczowym, nież., zmysł., imię posp., rodz. m., l. poj., przyp. 2., odm. I., z przyimk. "do".
co było przymocowane do siodła?	tłumoczek	podmiot, wyraż. rzeczow., rzeczowym, nieżyw., zmysł., rodz. m., l. poj., przyp. 1., odm. I.
co się mówi o tłumoczku?	był	łącznik, wyrażony słowem posiłkowym "być" w czasie przeszłym.
gdzie był przymocowany tłumoczek?	{ przymocowany na koniu	orzeczenie, wyraż. imiesłowem biernym. określenie przysl. miejsca, wyraż. rzeczownik. rzecz., żyw., zmysł., imię posp., rodz. m., licz. poj., przyp. 7., odm. I., z przyimkiem "na".

do czego był
przyimocowany?

do siodła

określenie przysłów., wyraż. rzeczow. rzecz., nie-
żyw., zmysł., rodzaj nijaki, licz. poj., przyp. 2.,
odm. II., z przyimkiem "do".

co znajdowało się
w woreczku?

kilkanaście
tysięcy

podmiot, wyraż. liczebn. nieokreśl., licz. mnoga,
przyp. 1.

czego kilkanaście
tysięcy?

złotyach

dopełniacz, wyrażony rzeczownik rzecz., nieżyw.,
zmysł., rodz. męski, licz. mnoga, przyp. 2., do
odmiany przyimotnikowej.

co się mówi o kilku-
nastu tysiącach?

znajdowało
się

orzeczenie, wyrażone czasownik. zwrotn., czas prze-
szły, osoba III.

gdzie znajdowało
się?

w którym

określenie przysłówk., wyrażone zaimk. względny
(w zastępstwie rzeczownika) z przyimkiem "w",
w licz. pojed., przyp. 7.

jak?

prawie

określenie przysłówk. stopnia, wyrażone przysłów.
stopnia.

które kilkanaście
tysięcy?

połowa

dopowiedzenie, wyr. rzecz., nież., zmysł., rodzaj żeń-
ski, licz. pojed., przyp. 1., odm. III.

czego połowa?

majątku

dopełniacz, wyraż. rzeczownik rzecz., nieżyw., zmysł.,
licz. pojed., przyp. 2., odm. I.

którego majątku?

jego

przydawka, wyraż. zaimk. dzierz., rodz. męski, licz.
pojed., przyp. 2. i t. d.

V. O Zdaniu złożonym.

§ 191. Antoś otrzyma nagrodę. Zosia śpiewała piosnkę. Nie pójdziemy do domu.

Te zdania wyrażają myśl jasną i zrozumiałą.

Takie zdania, które wyrażają myśl jasną i zrozumiałą, nazywają się głównymi.

§ 192. Gdy będzie pilny — bo chciała mamę rozweselić — chociaż tercjan zadzwoni na południe — bo zostaniemy na śpiew.

Powyższe zdania wyrażają myśl niejasną i niezrozumiałą i uzupełniają myśl zdania głównego.

Takie zdania, które wyrażają myśl niejasną i uzupełniają myśl zdania głównego, nazywają się pobocznymi.

§ 193. Gdy powyższe zdania główne złożymy z pobocznymi, powstaną zdania złożone:

Antoś otrzyma nagrodę (główne), gdy będzie pilny (poboczne).

Zosia śpiewała piosnkę (główne), bo chciała mamę rozweselić (poboczne).

Chociaż tercjan zadzwoni na południe (poboczne), nie pójdziemy do domu (główne), bo zostaniemy na śpiew (poboczne).

Pytania: Kiedy jest zdanie główne? Jaką myśl wyraża zdanie poboczne? Kiedy jest zdanie złożone?

§ 194. Zdanie złożone z samych zdań głównych nazywa się zdaniem współrzędnie złożonym.

N. p. Kot miauczy (gł.), pies szczeka (gł.), kogut pieje, (gł.), a gęś gęga (gł.).

Zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych nazywa się zdaniem podrzędnie złożonym.

N. p. Gdy będę miał czas (pobocz.), przyjdę do ciebie (główne).

Uczę się chętnie gramatyki polskiej (gł.), chociaż jest trudną (pob.), bo chcę mówić i pisać poprawnie (pob.).

Pytania: Jak się nazywa zdanie złożone z samych zdań głównych? Jak się nazywa zdanie złożone ze zdań głównych i pobocznych?

O zdaniu ściągniętem.

§ 195. Syn uczy się pilnie. Syn zachowuje się grzecznie. Syn słucha rodziców.

W powyższych trzech zdaniach powtarza się ten sam podmiot syn.

Tę powtarzającą się część zdania „syn“ kładziemy raz tylko, a resztę wyrazów łączy się w jedno zdanie.

Zatem będzie:

Syn uczy się pilnie, zachowuje się grzecznie i słucha rodziców.

§ 196. Jaskółki odlatują do ciepłych krajów. Słowiki odlatują do ciepłych krajów. Przepiórki odlatują do ciepłych krajów

Gdy tu powtarzające się orzeczenie położymy raz tylko, otrzymamy zamiast trzech zdań jedno zdanie:

„Jaskółki, słowiki i przepiórki odlatują do ciepłych krajów“.

Jeżeli w kilku zdaniach powtarza się podmiot albo orzeczenie albo inna część zdania, natenczas można takie zdanie ściągać w jedno zdanie, które się wtedy nazywa ściągniętem.

Pytania: Kiedy można ściągnąć kilka zdań w jedno zdanie? Jak powstaje zdanie ściągnięte? Co to jest zdanie ściągnięte?

(Zdanie ściągnięte jest takie zdanie, które ma jeden podmiot a więcej orzeczeń lub jedno orzeczenie a więcej podmiotów lub też kilka tych samych określników).

§ 197. Zdania przytoczone.

Józio zaśpiewał: „Płynie Wisła, płynie, w Krakowskiej dolinie“.

W tem zdaniu przytaczamy dosłownie słowa Józia.

Pan Bóg powiedział: „Niech się stanie światłość“!
(W tem zdaniu przytacza się słowa Pana Boga).

Takie zdania, któremi przytaczamy dosłownie cudze słowa, nazywają się zdaniami przytoczonymi.

Pytania: Co to są zdania przytoczone? Czem oznaczamy zdania przytoczone?

§ 198. Są jeszcze zdania *nawiasowe*, które kładą się zwykle w środku zaczętego zdania i objaśniają je bliżej.

N. p. Rozum zdrowy w zdrowem ciele (gł.) (jak mówi dawne przysłowie) to grunt człowieka (gł.). Kto pod kim dołki kopie (jak mówią ludzie) sam w nie wpada.

Zdanie nawiasowe oddziela się od głównego nawiasem () lub kreskami poziomymi.

Pytania: Co to są zdania nawiasowe? Czem się oddziela zdanie nawiasowe od głównego?

§ 199. *Zdania wtrącone.*

Zamiast powiedzieć: Widzę, że pan mię nie poznał — mówię: Pan mię, widzę, nie poznajesz!

Tu wtrącam zdanie „widzę“ w środek zdania pobocznego: Pan mię — nie poznaje.

Zdania wtrącone są to zdania główne, wtrącone w środek zdania pobocznego.

Zdania wtrącone oddzielają się przecinkami.

Pytania: Co to są zdania wtrącone? Czem się oddzielają od zdania pobocznego?

§ 200. *Zwroty imiesłowowe.*

Gdyśmy siedzieli w klasie, usłyszeliśmy hałas na ulicy. — Te oba zdania są w jednakim czasie i oba zdania mają wspólny podmiot „my“.

Chcąc pierwsze zdanie zamienić na zwrot imiesłowowy, opuszczam spójnik „gdy“ a orzeczenie „siedzieli“ zamieniam na imiesłów na „ąc“. Zatem będzie: Siedząc w klasie, usłyszeliśmy hałas na ulicy.

„Ponieważ złe skutki lenistwa poznałem, będę nadal pilnie pracował“.

Tu zdanie poboczne jest w czasie przeszłym, a główne w przyszłym.

W zdaniu pobocznem opuszczam spójnik „ponieważ“, a czasownik „poznałem“ zamieniam na imiesłów zaprzeszły na „szy“. Zatem będzie: Poznawszy złe skutki lenistwa, będę nadal pilnie pracował.

Zwrotów imiesłowowych używa się, jeżeli podmiot w zdaniu pobocznem jest ten sam, co w zdaniu głównem.

Zwroty imiesłowowe są to skrócone wyrażenia, powstałe ze zdań pobocznych.

Pytania: Jak się urabia zwrot imiesłowowy ze zdania pobocznego? Kiedy używa się zwrotu imiesłowowego na „ąc“ a kiedy na „szy“? Czy każde zdanie poboczne można zmienić na zwrot imiesłowowy?

O zdaniach pobocznych.

§ 201. *Zdania podmiotowe.*

Kto bogaty jest, ten jest często dumny.

Kto jest dumny? — kto bogaty jest — lub — bogaty jest często dumny. Zdanie podmiotowe — kto jest bogaty — zamiast podmiotu: bogaty.

Komu Bóg błogosławi, ten jest szczęśliwy. — Kto jest szczęśliwy? Komu Bóg błogosławi — lub — błogosławiony od Boga jest szczęśliwy.

Kto nie pracuje, ten nie zarabia. Kto nie zarabia? — ten, kto nie pracuje — lub — niepracujący.

O powyższe zdanie pytamy się, jak o podmiot; zdania te zastępują podmiot, są to więc zdania podmiotowe.

§ 202. *Zdania orzeczeniowe.*

Zamiast powiedzieć: Bóg jest stwórcą świata — mówimy — Bóg jest tym, (zdanie gł.) który stworzył świat. (zdanie orzecz.) Kim jest Bóg? — stwórcą — lub — który stworzył świat.

Ksiądz, Piotr Skarga był tym, który wzywał naród do zgody względem siebie. Kim był Skarga? — tym, który wzywał — wzywającym — zdanie orzeczeniowe zamiast orzeczenia „wzywającym“.

§ 203. *Zdanie przedmiotowe* zastępuje miejsce przedmiotu. N. p. On wstydzi się tego, (zd. gł.) — co uczynił — zdanie pob. przedmiotowe, zamiast przedmiotu „uczynku“? (Czego się wstydzi?). — Ojciec chce, (zd. gł.) abyś wyjechał na wieś (zd. przedm.) zamiast: Ojciec chce twego wyjazdu na wieś.

§ 204. *Zdania względne* to są takie zdania poboczne, które się rozpoczynają od zaimków i przysłów-

ków względnych. (Od zaimków względnych: kto, co, który-a-e, jaki-a e; od przysł.: jak, gdzie, kiedy, kędy, któredy, skąd, dokąd).

N. p. *Kto się nie uczy* (wzgl.), ten nie będzie umiał (głów.). Tu gromadzili się wszyscy rycerze (gł.), *co z całej Polski ściągnęli* (wzgl.). Ogród, *w którym są drzewa owocowe* (wzgl.), jest najpraktyczniejszy. Kupiłem scyzoryk, *jakiego nie widziałeś nigdy*. — Ten zamek, *gdzie mieszkali rozbójnicy*, spalił się.

§ 205. *Zdania skutkowe* wyrażają skutek jakiejś przyczyny i zaczynają się od spójników: że, iż, żeby, iżby — a w zdaniu głównym odpowiada słowo tak, taki.

N. p. Był taki mróz, *że ptaki z drzew spadały*. Żadna z was nie jest taką niedobłą, *iżby matki nie kochała*. Warszawa jest tak wielkim miastem, *że lato w niem można zabłądzić*.

§ 206. *Zdania czasowe* wyrażają czas, w którym się coś dzieje, działo lub dziać będzie, a zaczynają się od spójników: gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, ledwie że, nim, jeszcze, póki, dopóki, dopokąd, odkąd, od kiedy i t. p.

N. p. *Gdy będę miał czas*, przyjdę do ciebie. *Skoro Bóg rzekł słowo*, stała się jasność. *Ledwie, że skończyłem zadanie*, już musiałem pójść do apteki. *Nim jeszcze skończysz lekcję*, pójdziesz do sklepu. *Póki (dopóki) się nie nauczycie*, nie pójdziecie na przechadzkę.

§ 207. *Zdania przyczynowe* wyrażają przyczynę, dla której się coś dzieje, a zaczynają się od spójników: ponieważ, że, gdy, gdyż.

N. p. *Ponieważ nie miałam czasu*, nie poszłam do miasta. *A że i w Czechach powstanie wybuchło*, król musiał tam wysłać więcej wojska. *Ponieważ różne cuda dzieją się na świecie*, musiałam i ja tym opowiadaniom uwierzyć. Wzgórze to zwie się zamczyskiem, *gdyż niegdyś stał tam zamek*.

§ 208. *Zdania celowe* wyrażają cel lub zamiar czynności zdania głównego, a zaczynają się od spójników: aby, ażeby, iżby, by.

N. p. Chodzę do szkoły, *abym się czego nauczył*. — Trzymałem się drzewa, *żebym nie wpadł do wody*. — Dlatego człowiek ma jedno usta a dwoje uszu, *izby więcej słuchał, niż mówił*.

§ 209. *Zdania warunkowe* wyrażają warunek lub stan jakiś, od którego zawisło spełnienie się jakiejś czynności, a zaczynają się od spójników: jeśli, jeżeli.

N. p. *Jeżeli 1 m. wstążki kosztuje 80 fen.*, to 2 m. kosztują 1 mk. 60 fen. *Jeśli będziesz uczciwie pracował*, słodki będzie odpoczynek. *Jeśli więc kochasz ziemię swą rodzinną*, zwiedzaj ją całą, zwiedzaj, pókiś młody!

§ 210. *Zdania przyzwolone* zaczynają się od spójników: chociaż, choć, lubo, — a w zdaniach głównych odpowiadają słowa: przecież, jednak.

N. p. *Chociaż struś ma skrzydła*, przecież nie może latać. *Choć krótki czas chodził do szkoły*, jednak nauczył się dosyć.

VI. O zgodzie podmiotu, orzeczenia i łącznika.

§ 211. Ja jestem pilna. (Tu podmiot „ja” jest w I. osobie; podmiot „ja” jest w liczbie pojed., łącznik także. Ona była uczennicą. (Podmiot „ona” jest rodzaju żeńskiego, łącznik „była” także.

W czym się zgadza podmiot z łącznikiem?

Podmiot zgadza się z łącznikiem w osobie, liczbie, a niekiedy i w rodzaju.

§ 212. Ja szyję, ty czytasz, a ona śpiewała. (Tu podmiot „ja” jest w I. osobie licz. pojed., orzeczenie także; podmiot „ty” jest w II. osobie licz. pojed., — orzeczenie także; podmiot „ona” jest w III. osobie w liczbie pojed. na rodzaj żeński, orzeczenie także).

W czym się zgadza orzeczenie czasownikowe z podmiotem?

Orzeczenie czasownikowe zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a niekiedy i w rodzaju.

§ 213. Bawi u nas pięciu panów. Kilku uczniów wyszło z klasy. Stu żołnierzy wyjechało. (Tu orzeczenia: bawi, wyszło, wyjechało — wyrażone są nieosobowo — podmiotem jest liczebnik oznaczony (pięciu, stu — i nieoznaczony: kilku).

Jak się wyraża orzeczenie, jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony od 5-ciu i wyżej lub nieoznaczony?

Jeśli podmiotem jest liczebnik oznaczony (od pięciu i wyżej) lub nieoznaczony (n. p. kilka, wiele, mało) wtedy orzeczenie wyraża się nieosobowo.

§ 214. Bawi u nas sześciu panów i po ogrodzie spacerują (a nie spaceruje). Dwustu uczniów wyjechało na święta i tam się wybornie bawili (a nie bawiło).

Jak są wyrażone dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu?

Dalsze orzeczenia, jeśli są w takim zdaniu, wyrażone są osobowo.

§ 215. Zdanie jest to myśl, wyrażona słowami. (Orzeczenie rzeczowe „myśl“ stoi w 1. przyp. — ale można powiedzieć: Zdanie jest „myślą“, wypowiedzianą słowami. Orzeczenie „myślą“ jest w 6. przyp. — On jest mój brat (1. przyp.) lub: on jest moim bratem (6. przyp.).

W którym przypadku kładzie się orzeczenie rzeczowe?

Orzeczenie rzeczowe kładzie się w przypadku 1-szym lub 6-tym.

§ 216. Jeśli podmiot jest rzeczownikiem męskim osobowym, orzeczenie ma formę osobową.

N. p. Uczniowie i uczennice szli i śpiewali.

Jeśli zaś podmiot jest rzeczownikiem rzeczowym, orzeczenie ma formę rzeczową.

N. p. Słowiki i skowronki leciały i śpiewały (a nie lecieli i śpiewali).

(Kiedy orzeczenie ma formę osobową a kiedy rzeczową?)

§ 217. Jaś i Antoś wyjechali na wieś; lub: Jaś i Antoś wyjechał na wieś. — Mama, ciocia i jej córka pójda do miasta (lub: pójdzie do miasta).

Jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów, orzeczenie kładzie się albo w liczb. pojed. albo mnogiej.

(W jakiej liczbie kładzie się orzeczenie, jeśli jest w zdaniu kilka podmiotów?)

§ 218. Ja (I. os. i ty (II. os.) byliśmy. — Ty (II. os.) i ona (III. os.) byliście. — Wy (II. os.) i oni (III. os.) byliście (a nie byli). — My (I. os.), wy (II. os.) i oni (III. os.) pójdziemy (a nie pójdziecie).

Jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-giej, a jeszcze inny w III-ciej, to osoba I-sza ma pierwszeństwo przed II-gą, a osoba II-ga przed III-cią.

Do czego stosuje się orzeczenie, jeśli jeden z podmiotów jest w osobie I-szej, inny w II-giej, a inny w III-ciej?

VII. O szyku wyrazów.

§ 219. Szyk wyrazów może być prosty lub przedstawiony. Szyk prosty jest wtedy, gdy na pierwszym miejscu kładziemy podmiot ze **wszystkiem**, co do niego należy, a na drugim miejscu orzeczenie z jego określnikami, n. p. *Stado ptaków przeleciało nad łąką.* — *Młody organista, krewny naszego sąsiada, grał wczoraj w kościele nowe pieśni na organach.*

Jeśli orzeczeniem jest czasownik, kładzie się po czasowniku przysłówek albo to wszystko, co zastępuje miejsce przysłówka, a potem przedmiot.

Jeśli orzeczeniem jest imię, wtedy należy dać na-przód łącznik, a potem orzeczenie, n. p. *Wuj jest kupcem.*

§ 220. Szyk wyrazów jest przedstawiony, jeśli zaczynamy zdanie od orzeczenia lub od określnika, a nie od podmiotu, n. p. *Nad łąką przeleciało stado ptaków.* *W kościele grał wczoraj młody organista, krewny naszego sąsiada, na organach nowe pieśni.*

VIII. O znakach pisarskich.

(Interpunkcja).

§ 221. Rozróżniamy :

1. kropkę	.	7. myślnik	—
2. przecinek	,	8. kropki	...
3. pytajnik	?	9. nawias	()
4. wykrzyknik	!	10. cudzysłów	„“
5. dwukropek	:	11. łącznik	-
6. średnik	;		

§ 222. **Kropka.**

Kropkę kładzie się :

1. Na końcu zdań pojedynczych i złożonych.

N. p. Piszę zadanie. Brat czyta a siostra rysuje.

2. Jako znak skrócenia po literach lub częściach wyrazów, zastępujących całe wyrazy.

N. p. Gramatyka prof. Małeckiego (zamiast Gramatyka profesora Małeckiego). List od p. Langiewicza (zamiast: pana Langiewicza).

3. Po liczbach, oznaczających porządek osób i rzeczy.

N. p. Mieczysław I. — klasa IV. — przyp. II. i t. d.

§ 223. **Przecinek.**

Przecinek kładzie się :

1. Między zdaniem głównem a pobocznem,

N. p. Gdy przyjdę do szkoły, będę się zachowywał przykładnie. Nikt nie powinien być prawdziwie szanowanym dla pieniędzy, albowiem w takim razie góry czićby trzeba, ponieważ złoto w sobie kryją.

lub :

Szlachetne zdrowie

Tam człowiek prawie

Nikt się nie dowie

Widzi na jawie

Jako smakujesz,

I każdy powie,

Aż się zepsujesz.

Że nic nad zdrowie...

2. Między zdaniem współzrędnymi.

N. p. Człowiek sądzi, a Bóg rządzi. W polach skowronki śpiewają, kukułki kukają, a dziecięły kują po drzewach.

Uwaga: W zdaniach współrzędnych po spójnikach: i, lub, albo, ani — nie trzeba dawać przecinka.

N. p. Gospodarz powinien wczas wstawać albo lepiej niech da spokój gospodarstwu. Byłem na wsi i zabawiłem tam kilka dni.

3. W zdaniach ściągniętych po powtarzających się częściach zdania.

N. p. Pszenica, żyto, jęczmień i owies należą do zbóż. Uczennica pisała, czytała, potem rachowała a potem poszła do szkoły. Kazimierz Wielki był rozumnym, sprawiedliwym i roztroprnym królem. Pochmurne, szare, posępne sklepienie niebios zapowiadało dzień słotny. Byliśmy na wsi przez lipiec, sierpień i pół września. Strusie żyją w Afryce, na przyległych jej wyspach, jakoteż w Azji. Oziębiona para wodna, znajdująca się w powietrzu, spada na ziemię w postaci deszczu, śniegu lub gradu.

4. Po zwrotach imiesłowowych.

N. p. *Będąc na wsi*, kapąłem się co dnia w rzece. Synowie, *skopawszy ziemię*, nie znaleźli skarbu. Malarz, *ceniony przez naród*, nadesłał na wystawę nowy obraz.

5. Słowa: rodem, imieniem, na imię — oddzielają się przecinkami.

N. p. Jest w Krakowie wiele osób, rodem z Królestwa. W Kruszwicy żył rolnik, imieniem Piast. Ten poczciwy chłopiec, na imię Witold, zawsze czuł litość nad biednymi.

6. Przecinkiem oddziela się 5-ty przypadek od reszty zdania.

N. p. Ojczy *Przedwieczny*, ratuj nas w niedoli! — Spieszmy, *Janie*, na pomoc tonącym! *Mieciu*, zabierz już książki i pójdz ze mną!

7. Dopowiedzenie (patrz str. 73) oddziela się także przecinkami.

§ 224. **Pytajnik** (znak zapytania) i **wykrzyknik**.

Pytajnik kładziemy po zdaniach lub słowach, któremi się pytamy.

Wykrzyknik kładzie się po słowach i zdaniach, wyrażających rozkaz, życzenie, radość, żal, uniesienie i t. d.

N. p. Dzień dobry! Byłeś w mieście? Do widzenia! Kiedy wrócisz?
lub:

Wszechmocny Panie, wiekuisty Boże!
Kto się Twym sprawom wydziwować może?
Kto rozumowi, którym niezmierny
Ten świat stworzony?

§ 225. Dwukropek.

Kiedy używamy dwukropka?

Dwukropka używamy, wyliczając szczegóły albo części, należące do całości, lub też, gdy mamy przytaczać słowa jakiejś osoby.

N. p. Człowiek ma pięć zmysłów a mianowicie: wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk. — Pan Bóg rzekł: Niech się stanie światłość! I stało się tak.

lub:

Dzieci, rady mej słuchajcie:
Ojców zwyczaj zachowajcie!
Święto niechaj świętem będzie:
Tak bywało przedtem wszędzie.

§ 226. Średnik.

Kiedy kładzie się średnik?

Średnik kładzie się między dłuższymi zdaniami współrzędnymi,

N. p. Jeśli chcesz być dobrym człowiekiem, unikaj próżniactwa; ta plaga ciała i duszy zasługuje na to, aby ją nazwać matką wszystkich występków.

lub:

W słowach tylko chęć widzimy, w działaniu potęgę;
Trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę.

§ 227. Myślnik.

Kiedy kładzie się myślnik?

Myślnik kładzie się:

1. Przy zdaniach nawiasowych dla oddzielenia ich od reszty wyrazów.

N. p. Ich syn najstarszy — był to ulubieniec wszystkich — zachorował.

2. Dla okazania, zatrzymuje się i waha w mówieniu, nim reszty dopowie.

N. p. Ja pragnę cię od tego nieszczęścia — uratować! Żle być niewdzięcznikiem, więc ci zwykłą monetę zapłacę — wierszykiem!

3. We wszystkich miejscach, gdzie jakiś wyraz opuszczono.

N. p. Boże! chmury — Twój wóz, Twe konie — wichry nieścignione, duchy — posłańce, słudzy — gromy zapalone.
lub;

— A kto to? — zapytał nagle Paweł.

— Podróżni — brzmiała odpowiedź.

— Dlaczego nie chcecie nam otworzyć?

— Gaweł! — szepnął pan Roch.

— Co takiego?

§ 228. **Kropki czyli domyślniki.**

Kropek używa się, gdy nie wypowiadamy wszystkiego, co się ma powiedzieć, lecz każemy się czytelnikowi domyśleć reszty słów.

N. p. Człowiek ten dzisiaj opływa w wygodę, ale przyjdą czasy...

lub: Pan W.... był wczoraj u

§ 229. **Nawias.**

Nawiasu używa się, gdy przytaczamy w zdaniu jakiś wyraz lub nawet całe zdanie, które objaśniają lub dopełniają myśl naszą.

N. p. Ortografja (pisownia) jest rzeczą nader ważną w nauce języka.

Uwaga: Zamiast nawiasów używa się niekiedy przecinków lub myślników.

N. p. Przepadł — jak to mówią — jak kamień w morzu.

§. 230. **Cudzysłów.**

Cudzysłowu używamy.

1. Gdy dosłownie przytaczamy cudze słowa.

N. p. Trzy wilczki wadziły się, który z nich piękniejszy. Pierwszy mówił: „Ja rzadki!“ Drugi mówił: „Ja gładki!“ Trzeci mówił: „Ja taki, jak i pani matka!“

2. Gdy chcemy zwrócić na jakąś literę lub wyraz szczególniejszą uwagę.

N. p. Przyimka »w« nie należy zostawiać na końcu linii zapisanej.

§ 231. Łącznik.

Łącznika używamy przy przenoszeniu wyrazów do nowego wiersza albo do łączenia wyrazów składowych.

N. p. blade-czerwony, wschodnio-galicyjski, drzewa-
zie-le-nią się.

Pisownia.

§ 1. Wielkie litery piszemy:

1. na początku pisma i po kropce, n. p. Janek i Witold wyszli wczoraj poza miasto. Dzień był pogodny i ciepły.

2. po dwukropku, ale tylko wtedy, gdy przytaczamy mowę cudzą w cudzysłowach: n. p. Bóg powiedział: „Niech się stanie światłość“!

3. Wielką literą piszemy imiona własne, t. j. nazwy ludzi, bożków pogańskich, zwierząt, miast, wsi, rzek, gór, części świata, krajów, prowincyj, ulic, historycznych budynków, instytucyj, n. p. Mieczysław, Mickiewicz, Jowisz, Kruczek (nazwa psa), Lublin, Bielany, Wola Justowska, Wisła, Tatry, Europa, Śląsk, Księstwo Poznańskie, Mazowsze, ulica Długa, Sukiennice, pałac Spiski, Sokół (jako towarzystwo gimnastyczne).

4. Nazwy mieszkańców, krajów i prowincyj, oraz części świata, (ale nie mieszkańców miast i wsi) n. p. Amerykanin, Polak, Rosjanin, (ale krakowianin, poznańczyk).

5. Przydomki ludzi sławnych, n. p. Chrobry, Bolesław Śmiały, Ryszard Lwie Serce.

6. Nazwy świąt, n. p. Boże Narodzenie, Wielkanoc, Wielki Piątek, Zielone Świątki.

7. Tytuły książek i wydawnictw, n. p. Stara baśń, Ogniem i mieczem, Praktyczna gramatyka polska, Reforma, Kurjer codzienny.

8. Nazwy urzędów i władz: Ministerstwo Skarbu, Polska Macierz Szkolna, Akademia Umiejętności, Bank Przemysłowy i t. p.

9. W listach wyrazy pospolite, oznaczające osobę, do której się wprost zwracamy, także przymiotniki i zaimki n. p. Proszę Cię, Kochany Bracie, Panie, List Pański otrzymałem, — w tytułach: Wielmożny, Paniel Wysokie Ministerstwo Wyznań i Oświaty! Świetny Magistracie!

§ 2. Małą literą piszemy:

1. Nazwy dni i miesiący (środa, luty).
2. Nazwy wydarzeń historycznych, n. p. wojna trzydziestoletnia, unja lubelska, konstytucja III maja, hołd pruski.
3. Nazwy członków stowarzyszeń świeckich i zgromadzeń zakonnych, n. p. sodalis, skaut, sokół, jezuita, bernardyn, siostra miłosierdzia, karmelitanka bosa etc.
4. Nazwy ludzi według wyznań, n. p. katolik, luter, żyd, machometanin.
5. Nazwy okręgu pewnego kraju oraz nazwy geograficzne, n. p. powiat krakowski, ziemia lubelska, wyżyna podolska, nizina nadwiślańska i t. p.

§ 3. Kropka po cyfrze:

Po liczbach rzymskich, wypisanych cyframi, jeśli oznaczają liczebnik porządkowy, nie daje się kropki, n. p. Mieczysław I panował w X wieku. W IV tomie Mickiewicza...

§ 4. Imiona obce:

Starogreckie i starorzymskie pisze się tak, jak się po polsku wymawiają, n. p. Odyseusz, Homer, Wer-giljusz.

Nowożytne obce imiona tak, jak się piszą w swoim języku, n. p. Goethe, Schiller, Shakespeare, Chopin, Woltaire — ale piszą także: Szekspir, Szopen, Wolter.

§ 5. Litery i—j:

Zamiast jak dotychczas *i* pisze się *j*:

a) po spółgłosce w zgłoskach niepoczątkowych, n. p. Marja, Łucja, Amalja, Serbja, Rosja, Francja, kopja, inteligencja, grubjanin, funkcjonarjusz, socjalizm, brygadjer, debjut, legjon, seminarjum, kurjer, manja, specjał, kostjum i t. p.

b) w wyrazach, w środku których słycać *y* lub *i*, jak: patrijota, patrijarcha, traktjernia, chrystjanizm.

c) w zgłoskach początkowych: djabeł, djak — ale: dieta, diament, triumf, kiosk, biuro, biust, diecezja, fiołek, fiaker, hiacent, hiena, klient, pianino, (fortepian), Triest, triumfować, wiolonczeła.

d) przez *j* pisze się spolszczone i przyswojone: Ezechjasz, Melchjor, Lucjan, wadjum, higjena, feljeton, foljo, manjak, limonjada, konjak, winjeta, pompjer,

e) przez *i* pisze się: warszawiak, warszawianin, Ormianin, lubliniak, Bośniak, Riviera — inżynier, pionier, kanonier, karabinier, kosynier, magazynier, uciekinier i t. p.

f) *ij* — chrześcijanin, chrześcijaństwo, pijar, *yj* — syjonista, Syjam, chryja, Kołomyja,

g) *ji* — w 2, 3 i 7 przypadku u rzeczowników na — *ja*, n. p. Marji, lilji, Amalji, Zofji — ale Heli, nadziei, żmii,

h) *ij*, *yj* — w 2 przyp. liczby mnogiej będzie od Marja, lilja, — Maryj, lilij — akademij, biblij, kopij.

§ 6. Końcówki bezokoliczników.

Bezokoliczniki czasowników kończą się na *c* lub *ć*, n. p. piec, (wypiekać), biec (biegać), móc, przysiąc, strzec, (ostrzegać), zaprząć, — gryźć, wieźć, leźć, znaleźć, (te, które mają w I osobie l. poj. *zę*).

§ 7. *gle—ge, kie—ke.*

Giedymín, Olgierd, Jagiełło, Jagiellończyk, giermek, Angielka — ale: Genowefa, Genewa, Genua, algebra, geometria, geografja, generał, genjusz.

§ 8. Przymiotniki na *ski* i rzeczowniki na — *skość* — piszą się przez *s* a nie przez *z*: bliski, śliski, wąski, grząski, praski, — w stopniu wyższym: węższy, bliższy, niższy, wyższy, cięższy.

§ 9. Końcówki *szczyzna, ccyzna*:

Francuski — francuszczyzna (pochodzące od przymiotników na *ski*) — niemiecki — niemiecczyzna (od przymiotników na *cki*) — ale pisz: męzczyzna, chorążczyzna.

§. 10. **stwo— wstwo:**

ojcostwo, królestwo, mistrzostwo, Józefostwo (od osnowy przymiotnikowej na *ow — ew*: ojcowski, królewski etc) — szewstwo, znawstwo, prawodawstwo, marnotrawstwo, myśliwstwo.

§ 11. **dztwo:**

mają rzeczowniki od tematów na — *d*, n. p. województwo, (wojewoda), dowództwo (dowódca).

§ 12. **Pojedyncze i podwójne spółgłoski:**

Manna, willa, innowacja, Odessa (ale i Odesa), uczennica (ale i uczenica), sutanna, brutto, netto, — aluzja, ilustracja, asymilacja, korekta, profesor, asystent, gramatyka.

§ 13. Piszą się **razem:**

1. wyrażenia, złożone z przyimku i imienia, jeśli mają znaczenia przysłówków, n. p. zamłodu, zbliska, zdaleka, zdala, zkońca, nakoniec, (ale — na końcu miesiąca) wkońcu, (ale: w końcu wsi), bezmała, dopóźna, dosyta, oddawna, zcicha, zgoła, zpańska, zrzadka, pocichu, pokryjomu, pokrótce, naprędce, nawskróś, nawylot, nazbyt, wzamian, zgóry na dół, (ale z góry wysokiej zeszedł), napamięć, nakształt, naogół, napozór, napół, napowrót, nazewnątrz, pomimowoli, wtenczas, zczasem, codzień, coniemiarą i t. p.

2) wyrazy uważane powszechnie za zrosłe: dzieńdobry! dobranoc! gdziekolwiek, ładaco, nicpoń, ładajak.

3) słowo — *by* — pisze się zawsze razem z poprzedzającym wyrazem: robiłby, myślałby, jeśliby.

§ 14. *a*) Pisze się »*to*« osobno, byli to, dzień to był duszny, (ale razem: bądźto, jakto, nibyto, przeto),

b) osobno: przyimki z wyrażeniami, mające formę przysłówków: po koleżeńsku, po królewsku, po sąsiedzku, po polsku, po polsku, z niemiecka, na biało, na czarno, na długo, na nowo, na wyścigi, na jawie.

§ 15. **nie:**

Pisze się osobno przed czasownikami, n. p. nie pisać, nie umieć, nie miał, nie będzie, nie rysując, — a łącznie z rzeczownikami, przymiotnikami i przysłów-

kami, n. p. niepogoda, nieładne, niedostatecznie, niektóry. (Wyjątki: niedowidzieć, niedosypiać, niedostawać, niecierpliwic się, nienawidzieć).

§ 16. Przysłówek »nie« piszemy przed słowem »ma« osobno lub razem: osobno piszemy go wtedy, gdy podmiotem w zdaniu jest jakieś imię, n. p. *brat nie ma pióra*; razem zaś piszemy »nie« wtedy, gdy zdanie jest wyrażeniem nieosobistem, n. p. *niema brata w domu*.

§ 17. W wyrazach równobrzmiących pisze się:

ó — u

»ó« bróзда, chór, głóg, chróst, córka, czólno, dłóto, dłótko, dwójka, dziób, górale, Józef, krótki, mól, mówię, ogół, z nóg, płótno, pól, z pól, półka, próchno, próżny, przepiórka, pióro, róg, równy, ołów, północ, różny, skóra, stróż domu, szczegół, tchórz, włókno, wójt, wróżba, wskrós, żarnówka.

»u« but, brud, bankrut, butwieć, biuro, bezustannie, drut, dwuletni, duch, funt, fura, furta, framuga, fujara, grudzień, klucz, kluski, kula, kuć, luźny, łut, muszka, muł, (zwierzę), maluj, rysuj, nuta, obuwie, opiekun, pług, południe, kłuc, pruć, płukać, pułk, pułkownik, pugilares, puhar, puls, puch, ruch, rysunek, ślusarz, śrut, śruba, struna, stuła, skorupa, tłuszcz, tłumoczek, tłumacz, tłumaczyć, Tuchów, wuj, wnuk, żur, żubr, żuraw.

§ 18. **ą — ę** (na końcu wyrazów).

Bujną, słodką, miłosierną, piękną, małą, dobrą, panią, gospodynią, pierwszą, dwudziestą, ostatnią, Kochanowską, Potocką.

Te, tamtę, mieścinę, loteryję, lekcję, Marję, hrabinę, Bochnię, Częstochowę, Dąbrowę, Brzezowę, Suchę, rzekę Białę, znalazł brzozową, suchą gałąź.

§ 19. **ą, ę, — om, on, em, en.**

Blondyn, benzyna, dąb, dęby, elementarz, gonty, horyzont, gondola, ką, konwalja, kontent, konfitury, kołęda, Klemens, męty, mąka, odmeć, obleżenie, prezydent, procent, penzel, prezent, powinszowanie, pięta, piękny, ręka, rondel, sęki, sąsiad, terpentyna, tempero-

wać, testament, trójkąt, Walenty, wujenka, zmiął, zgiął, żądło.

§ 20. **dz, dź, — c, ć.**

Bądź, chwyć, czuć, dźwignąć, fermentować, gruchać, ludzki, łabędź, miesiąc, mosiądz, noc, idź, ksiądz, krawędź, młódź, niedźwiedź, nawlec, obudź, poradź, pomódz, przyrządź! przyrzec, radź! schadzka, śledztwo, szwedzki, tysiąc, urządź, wypiec, wódz, wychodź, wybiec, zając, zając, żać, rządź, (rządzić).

§ 21. **ź, — sz, rz.**

Aż, bierz, (od brać) — bież, (od biegnąć) — burza, garncarz, jeź, każdy, kamieniarz, kaź! kucharz, Libiąż, (miejsowość) — mierz! malarz, mąż, otworzył, ostruż! (od ostrugać) — pożywienie, pożyczka, próżniak, piekarz, pachciarz, papież, rzemieślnik, rzepa, rzemień, również, rzeka, stróż, stworzyć, świeży, wieża, nie wierzę, wstażka, wzwyż, wybrzeże, zwożę, zależny, żołna, żółw, pacierz, zwierzę, pożywne, pożyteczny, podróż, przenigdy, przeźroczysty, wachlarz, brzoza, kobierzec, szemrać, grzbiety, ukrzyżowali, drzazgi, korzenie, grzebień, chrzęst, brzęczenie, drzewo, cietrzew, pancierz, skrzypek, rzekł, ujrzał, rześście, olbrzymi, grzej się! twarz, zanurzyć, grzech, rzucaj! zagraża, grzmot, podnóże, kozuch, w pobliżu, wyżej, prażyć, węgorz, węglarz, żwir, jarzyny, żelazny, nóż, ponieważ, już, podążył, talerz, gdyż, niż, kołnierz, tchórz, liszki, dróżki, drążki, muszki, chcesz, najwyższa, ubożsi, podróżny, rzeźbiarz, pszenica, pszczoła, żyto, żołnierz, rycerz, kurz, wzdłuż, kosiarz, korytarz, (kurytarz), krzepko, krzywy, krzyk, krzesło, krzew.

§ 22. **szcz, ść — źdź, źdź.**

Gnieźdzą, drożdże, deszczulki, leszczyna, mieszczanin, z móźdźku, w gąszczu, trzeszczy, różdźka, rozmiaźdżył, puszcza, jeźdzą, łuszczyna, klaszcze, zaszczepić, źdźbło.

§ 23. **cz — trz.**

Czyżby, czy? trzy (3) — deszcz, puszcza, wystrzeżać się, zaostrzony, potrzebuję, patrz! zatrzymuje się, ostrzegł go przed trzmielami, trznadel, płacze, potrzą-

snąć, czyżyk, strzelać, trzcina, jastrząb, szczotka, trzymać, czas, poczekać, czosnek, trzepać, trzpiot, człek, czeladnik, czapka, jastrząb, przeźroczysty, zączesać, zaostrzyć, ostrzyże włosy, wietrzno na dworze, Bóg jest wieczny, czuć czad, nie szczuj! nieszczęśliwy.

§ 24. **z, ź — s, ś.**

Rozśmiać się, rozmawiać raz, zraz, wskazywać, rozbić, wesprzeć, zszyć, scerować, spieniony, ściemniać, zstąpił, westchnienie, niebezpieczeństwo, zwycięzca, stłuc, bez książki, bez kwitnie, gaz, weź! gęś, zanieś! gałąź, maź, z brzóz, ślaz, mróz, wóz, wazka, maska, gład po wróz, wiąz, wiązka, bluzka, okaz.

§ 25. **źć — ść.**

Leźć, pleść, gryść, spleść, ugrząść, zwieść, (zwiode) — wieźć, (wiozę) — jeść, treść, sześć, zanieść, podnieść, przyjść, maść, paść, przepaść, rość, zgnieść.

§ 26. **ś, sz.**

Szlafrok, koślawy, Ślązak, Śląsk, śpizarnia, ślusarz, śrubka, ślub, ślubować, śpinak, śpichlerz, ślad, szlak, (szlakiem) — przyślij! śmiech, śmieszny, szlachta, szlachcic.

§ 27. **h — ch.**

Chata, haki, Helena, Chińczycy, Himalaja, handel, herbata, hej! hejnał, hasło, huczeć, haracz, hardy, hordy tatarskie, huśtawka, puhar, hodowla, herb, heretyk, herszt, Podhale, wahadło, hojny, heban, hajduk, halabarda, hultaj, hotel, heliotrop, czycha, chyba, chyży, chrzęst, chrzestny, chrząszcz, chromy, chróst, chór, błahy powód, blacha, hamulec, łańcuch, pohulać, chylić, chan, puch, chyży, chart, chaber, chinina, Bochnia, Drohobycz, węż, miech, ruch, chłop, chęć.

§ 28. **n, nn, k, kk, l, ll.**

Pilny, jesienny, odmienny, sumiennie, manna, kamienny, uczenica i uczennica, szklany i szklanny, blaszany, bezimienny, lekki, daleki, miękki, ilustracja, kolekcja, iluminacja, alegorja.

§ 29. **b — p.**

Trąbka, kubki, przekupki, łapki, gołąbki, kanapka, żabki, zupka, szybki, grabki, śrubka, nie zgub, kup

pióro! 6 kóp orzechów, szopka, chryпка, oskub gęś!
wątróbka, rybka, mapka, Rabka, słup, tup! bób, wy-
rób, wyrąb! ząb, gąbka, nie trąb! z otrąb, łeb, chleb,
u cep, cap.

§ 30. d — t.

Wędka, głód, młot, bródka, w bród, krótki, je-
stem rad, spłacił 5 rat, gromadka, z ogródka, dziadka,
dziatki, (dzieci) — opłatki, gładki, niezabudki, ogród,
okładka, słodki, bratki, stokrótki, na świadka, sierotka,
na spodku, spotkał, składka, skład, stary grat, granat,
kwiatki, łopatki, wygodki, jagódki, zakładka, zakład.

§ 31. g — k.

Dług, głóg, huk, róg, u nóg, mógł, kruk, próg,
pająk, draż, lak, bruk, stuk, Bóg, buk, Bug (rzeka), sok,
smak, stóg siana, druk, brak, jarmark, różg (rózek),
rożek, rok, do podłóg, według rozkazu, wróg, pstrąg,
śnieg, ryk, mak, mógł, dróg (drogi).

§ 32. w — f.

W końcu, wpadł, chwyć się! szafka, mów! ob-
jawszy, trawka, główka, paw (ptak), pif! paf! rów, za-
bawki, Stefka, zawsze, kawka, śpiew, dziewczę, polewka,
szafka, sofka, kaftanik, krew, z luf (u strzelby), rękaw,
śliwka, podkówka, z pomiędzy traw, szczęśliwy traf,
szew, szewc, wbrew, brew, mrówka, nafta, ławka, chlew,
telegraf.

§ 33. O dzieleniu wyrazów.

1. Wyrazów jednozgłoskowych dzielić nie mo-
żna; n. p. trzask, bicz, pył, dom, on, był i t. d.

2. Przyimków »w«, »z«, nie należy nigdy pozostawiać na końcu linii, chyba, że jest »we«, »ze«. N. p. w Krakowie, w Dębnikach, ze Lwowa, ze Sącza i t. d.

3. Wyrazy kilkozgłoskowe, które są połączone z przybranką, rozdzielamy albo w tem miejscu, gdzie się przybranka z głównym wyrazem styka albo w dalszych zgłoskach, n. p. prze-rwać, roz targać, roze-drzeć, bez-nadziejny, pod-uczyć, przy lgnąć, u-lżyć, obe-lga, przed-stawić, nad-łożyć, etc.

4. Wyrazy więcej zgłoskowe, bez przybranek dzielimy według dźwięków mowy, a więc tak, jak je naj-

lepiej wymówić: ra-dość, mo wa, wo-da, mu-sieć, dro-gość, o-aza, po-ezja, ide alny, tri-umf, Eu-ropa, Au-gust, Eu-genja, kau czuk, pau-za.

5. Jeśli w miejscu dzielenia wypada grupa dwóch lub więcej spółgłosek po samogłosce, to :

a) przenosimy całą grupę spółgłosek do następnego wiersza, jeżeli od nich może się zaczynać wyraz, n. p. ła-ska, fu-tro, ko ści, u sta, ła-dny, gwia-zda, ba-zgrać, mi-strza, by-stry, i-skra, ja zda.

b) jeśli zaś od grupy dwóch lub więcej spółgłosek nie mogą się zaczynać wyrazy, to jedną ze spółgłosek zostawiamy w pierwszym wierszu, a drugą przenosimy do następnego, n. p. biał-ko, dziec-ko, szai-pać, bań-ka, szyj-ka, buj-ny, Krasic-ka, twar-dy, wiel-ki, Trem-bec-ki, poran-ki, i t. p.

c) grupę z trzech lub więcej spółgłosek, od której nie może rozpoczynać się wyraz, dzielimy tak, by mógł się on rozpoczynać od drugiej części, n. p. dusz-no, lep-szy, chrzest-niak, cesar-stwo, garst-ga, krnąbr-ny, Krasiń-ski, tęs-knota, tę-no, grzecz-ny, potom-stwo, ptac-two, srebr-ny, i t. p.

6. Jest jeszcze mnóstwo wyrazów, do których nie można zastosować powyższych prawideł, a które dzielimy według dźwięków, tak, jak je najłatwiej można wymówić; n. p. dzieć-mi, bec-ka, wil-gnać, wal-ny, wil-żyć, kiel-basa, gał-ka, okrop-ny, szep-tać, twier-dza, bar-wy, mat-ka, wewnątrz-ności, próż-ny, podob-nie, basz-ta, rącz-ka, pest-ka, pyszcz-kiem, liść-mi, gałęź-mi, zwierzch-ność, szlach-ta, kurcz-cie, i t. p.

KONIEC.

BIBLIOTEKA
UMCS
LUBLIN

n

r

i

y

e

v

c

o

e

a

y,

a,

z

ni,

三

九

下

冊

三

Biblioteka Uniwersytetu
M. CURIE-SKŁODOWSKIEJ
w Lublinie

A | 17345. |

1000182575